

ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА І НАУКА У ЛЬВІВСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ

У Львівському університеті (нині — Львівський національний університет ім. І. Франка) географія була предметом викладання від початку його заснування (1661). До цього географію вивчали у

Бальтазар Гакет (Hacquet)

Антоній Реман

панів, Петро Цись, Каленик Геренчук, Опанас Ващенко та багатьма іншими...

Предтечею географії у Львівському університеті справедливо можна вважати австрійського вченого Бальтазара Гакета. Наприкінці XVIII ст. тут існувала кафедра під назвою „історія природи з фізичною географією, технологією і рільництвом”. Власне на цій кафедрі у 1790—1805 рр. працював визначний дослідник географії України — Б. Гакет.

Австрійський вчений Бальтазар Гакет (Hacquet) був різнобічним науковцем, дослідником та мандрівником. Народився 1739 р. у Леконке (Нижня Бретань, Франція). 1787 р. переїхав у Галичину, де працював до 1805 р. професором природничого відділу Львівського університету. Серед географічних досліджень в Україні найважливішим є опис подорожей по Північних Карпатах у 1788—1795 рр., що вийшов у 4-х т. під назвою „Hacquet's neueste phisikalisch-politische Reisen in den Jahren 1788—1795 durch die Dacischen und Sarmatischen oder Nordlichen Karpathen”. Географічну характеристику Правобережної України та Криму подає Б. Гакет у своєму творі: „Reise durch die neu eroberten Provinzen Russlands, im Jahr 1797...” Зокрема, у цій праці р. Південний Буг учений справедливо називає „Бог”.

1 січня 2013 р. виповнилося 130 років від того часу, як відомий географ і геоботанік Антоній Реман очолив кафедру географії у Львівському університеті. З його іменем пов'язаний період становлення новітньої географії в університеті. А. Реман студіював ботаніку в Ягеллонському університеті в 1860—1863 рр., а 1864 р. отримав науковий ступінь доктора філософії. Багато подорожував і зібрав безцінну колекцію рослин із різних кутків світу. В 1879 р. був габілітований на посаду доцента географії у Львівському університеті. Перед відкриттям кафедри географії А. Реман 1880 р. пройшов студії у Бонні з географії, геології, астрономії у Ріхтгофена, Лассалля, Шуттера, а в 1881—1882 рр. у Відні — з географії, геології і кліматології у Сімоні, Зюсса і Ганна.

А. Реман виховав плеяду відомих географів, серед яких Григорій Величко — перший його докторант і перший українець-доктор географії. Г. Величко захистив дисертацію на тему „Пластика українсько-польських земель з особливою увагою до Карпат” (1893). Його заслугою є спроба природно-географічного поділу Карпат, де він уперше використав термін „бескид” для позначення певного типу гір. Цей термін використовують і сьогодні. Серед інших праць Г. Величка варто згадати „Народописну карту українсько-руського народу” (1896), яка започаткувала українську етнокартографію, а також надруковану частково „Географію України-Руси” (1902). Першим серед географів обраний дійсним членом НТШ (1 червня 1899).

Період становлення модерної географії у Львівському університеті пов'язаний з навчанням і працею у ньому (1895—1918) ще одного учня А. Ремана — відомого українського географа, фундатора національної географії, академіка Степана Рудницького. У 1904 р. С. Рудницький студіює географію у Відні. Диплом доктора філософії отримав 1901 р. за роботу „Про плями сонячні”. Перша наукова праця, завдяки якій він здобув широке визнання і яка сьогодні має високу наукову цінність — „Нинішня географія” (1905). А також

„Знадоби до морфології карпатського сточища Дністра” (1905), „Знадоби до морфології підкарпатського сточища Дністра” (1907), „Знадоби до морфології подільського сточища Дністра” (1913), „Начерк географічної термінології” (1908), „Коротка географія України. Антропогеографія” (1914), „Ukraina. Land und Volk” (1916). С. Рудницький викладав в університеті українською мовою. Він став також основоположником національної політичної географії і геополітики.

З 1911 р. Інститут географії у Львівському університеті очолив учень А. Ремана, другий його

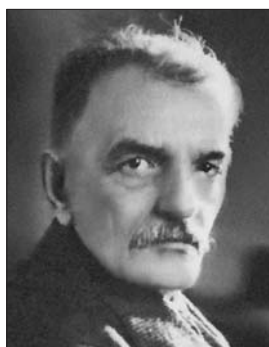

Григорій Величко

докторант Євгеніуш Ромер — відомий польський географ, кліматолог, картограф. Географічну освіту здобув у Львівському і Краківському університетах. Докторську дисертацію захистив 1894 р.

Степан Рудницький

Євгеніуш Ромер

В 1895—1896 рр. був стипендіатом у Відні, де студіював морфологію, гідрографію і методику викладання географії. Після цього в Берліні вивчав аерологію, метеорологію і кліматологію та геоморфологію. У 1921 р. Є. Ромер створив при університеті Інститут картографії, а також позауніверситетську установу „Книгарня Атлас” (Książnica Atlas), де друкували численні атласи, окремі карти й підручники, особливо II Речі Посполитої.

З 1933 р. Інститут географії очолив професор Август Ціргофер — один із вихованців Є. Ромера, відомий своїми працями з геоморфології. З 1927 р. — доктор габлітований. У 1939—1941 рр. і 1944—1945 рр. — завідувач кафедри географії. Крім геоморфологічних, А. Ціргофер публікував праці з регіональної географії, географії населення.

У 1930-ті роки розвиток української географії і картографії пов'язаний з діяльністю доцента Ягеллонського університету (Краків) і чільного діяча НТШ Володимира Кубійовича.

Володимир Кубійович — загальноновизнаний лідер української географічної науки і географії України після фундатора української географії С. Рудницького, якого репресовано більшовицькою владою у Харкові (1933) і розстріляно у Сандармоху (Карелія, 1937). Великий внесок В. Кубійович зробив у становлення і розвиток української картографії. Найвидатнішим твором у цій ділянці є Атлас України й сумежних країв, виданий 1937 р. у Львові. Для підготовки цього видання В. Кубійович згуртував велике коло західно- і східно-українських учених — географів, картографів, природознавців, геологів, археологів, істориків, філологів та ін. Серед них: І. Крип'якевич, І. Іваницький, Ю. Полянський, В. Садовський, І. Тесля, М. Кулицький та ін. За його керівництва опубліковано майже два десятки карт, присвячених населенню України. У повоєнні роки В. Кубійович був відомим передусім як енциклопедист, організатор і головний редактор Енциклопедії українознавства, 21 том якої вийшов на Заході українською й англійською мовами. Цю енциклопедію вважають найбільшим досягненням української науки в діаспорі. Тепер вона стала великим надбанням усього українського народу. Видання енциклопедії доводить зрілість нації, самоусвідомлення як частини людства, його історії та культури. В. Кубійович з 1947 р. в еміграції відроджував НТШ, був його генеральним секретарем і тривалий час керував Історично-філософською секцією Товариства.

Керівником Інституту географії з 1939 р. у Львові став Юрій Полянський, який у період між двома світовими війнами був відомий у наукових колах як географ, геолог й археолог, зокрема, своєю унікальною працею „Подільські етуди: тераси, леси і морфологія Галицького Поділля над Дністром” (1929). Ю. Полянський був першим українцем, який після довгої перерви потрапив на роботу в Інститут географії.

Наступний період розвитку географії у Львівському університеті розпочався після закінчення Другої світової війни (1945) і тривав до другої половини 80-х років. Утворений 1945 р., географічний факультет поповнився переважно випускниками Харківського університету (О. Ващенко, П. Цись, І. Сваричевський та ін.). Серед викладачів була географ, доктор філософії (Відень, 1921) О. Степанів, відома вчена і громадська діячка, член НТШ.

Олена Степанів (1892—1963) зробила значний внесок у становлення української національної антропогеографії. Її праця під час Другої світової війни особливо вирізняється фундаментальною монографією „Сучасний Львів” (1943). Крім того, вчена зробила великий внесок у ділянки антропогеографії та геурбаністики України, географічної регіоналістики і географічного краєзнавства, у дослідження мандрівництва, національної освіти й охорони здоров'я, національної картографії; немала її роль як організатора української географічної науки й освіти.

У 1945—1950 рр. на факультеті функціонувало чотири кафедри: загальної фізичної географії (завідувач до 1947 р. П. Цись, з 1947 р. — М. Андріанов), економічної географії (завідувач А. Ващенко), регіональної фізичної географії (завідувач до 1947 р. П. Бучило, з 1947 р. — П. Цись), геодезії і картографії (завідувач С. Євсєєв).

Від 1950 до 1988 року функціонує три кафедри: фізичної географії (завідувач у 1950—1954 рр. М. Андріанов, 1954—1974 рр. — К. Геренчук, 1974—1994 рр. — Г. Міллер, 1994—2001 рр. — Б. Муха (виконувач обов'язків), з 2001 р. — А. Мельник); економічної географії (завідувач в 1947—1984 рр. А. Ващенко, 1984—1986 рр. — М. Паробецький, 1986—1987 рр. — М. Гонак (два останні — виконувачі обов'язків), 1987—1990 рр. — Ф. Заставний, з 1990 р. — О. Шаблій; геоморфології (завідувач 1950—1971 рр. П. Цись, 1971—1976 рр. — Л. Скварчевська, 1976—1987 рр. — Я. Кравчук, 1987—1990 рр. — І. Ковальчук, з 1990 р. — Я. Кравчук).

Деканами факультету у різні роки були В. Левицький (1945—1946), А. Ващенко (1946—1951), І. Сваричевський (1951—1952), П. Ситніков (1952—1953), П. Цись (1953—1964), М. Андріанов

Володимир Кубійович

Юрій Полянський

(1964—1968), П. Климович (1968—1974), Б. Лящук (1974—1976), Г. Міллер (1976—1984), Я. Кравчук (1984—2002), Я. Хомин (2002—2011), В. Біланюк (березень 2011 р.).

Олена Степанів

Опанас Ващенко

лася і змінила назву), географії ґрунтів (1993 р., завідувач С. Позняк). Деяко пізніше створено ще дві кафедри: конструктивної географії і картографії (2000 р., завідувач у 2000—2008 рр.— І. Ковальчук, з 2009 р.— В. Петлін) і туризму (2003 р., завідувач М. Мальська).

Створено нові науково-дослідні і навчальні лабораторії: інженерно-геоморфологічних досліджень — НДЛ-51 (1990 р., з 2000 р.— інженерно-географічних, природоохоронних і туристичних досліджень), ґрунтознавства й екології землекористування — НДЛ-52, фізико-хімічних аналізів ґрунтів, тематичного картографування (1974), ландшафтних досліджень (1976), ландшафтно-екологічних інформаційних систем, аналізу ґрунтів і природних вод (2002), дослідження територіальних суспільних систем, геоінформаційного моделювання і картографування (2001), геохімії і геофізики ландшафтів, екологічної експертизи (2005), навчальна туристична агенція (2005). 2011 р. на кафедрі економічної і соціальної географії створено навчальну лабораторію „Комплексного атласного картографування“, яка підготувала функціональний — комплексний атлас Львова (за ред. О. Шаблій).

Географічний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка досі є провідним навчальним осередком в Україні з підготовки спеціалістів найвищого рівня кваліфікації. На факультеті навчається понад 1 500 студентів денної й 555 студентів заочної форми навчання. Вони здобувають фахову освіту за чотирма напрямками: „Географія“, „Менеджмент“, „Екологія, охорона навколишнього середовища та збалансоване природокористування“, „Туризм“ та п'ятьма

спеціальностями „Географія“, „Туризмознавство“, „Менеджмент організацій і адміністрування“, „Екологія та охорона навколишнього середовища“, „Прикладна екологія та збалансоване природокористування“. Підготовка бакалаврів, спеціалістів й магістрів здійснюється для педагогічної праці у середніх загальноосвітніх школах, середніх спеціальних і вищих навчальних закладах; наукової діяльності в установах географічного, природничого й економічного профілю; виробничої діяльності в туристсько-екскурсійних, природоохоронних, проектно-пошукових установах тощо.

Нині географічний факультет є потужною навчально-науковою інституцією. До її складу входять вісім кафедр: фізичної географії, економічної і соціальної географії, геоморфології і палеогеографії, раціонального використання природних ресурсів і охорони природи, географії України, ґрунтознавства і географії ґрунтів, конструктивної географії і картографії, туризму. Навчальний процес забезпечують 112 викладачів, з яких 16 докторів наук, професорів й 65 кандидатів наук, доцентів.

За роки української незалежності у Львівському університеті остаточно сформувалися чотири наукові школи географічної науки: ландшафтознавства (Г. Міллер, А. Мельник), інженерної, екологічної та регіональної геоморфології (І. Ковальчук, Я. Кравчук), генетичного ґрунтознавства (С. Позняк), комплексної територіальної організації суспільства (О. Шаблій). Своєю чергою в цих школах розвинулися нові напрями: наприклад, геополітичний (М. Дністрянський, О. Вісьтак), геокультурний (І. Ровенчак), туризмологічний (М. Мальська) та ін. Водночас покладено основи нових шкіл: конструктивно-географічної (В. Петлін, М. Назарук), природоохоронної (Ю. Туниця, С. Кукурудза). На факультеті також активно розвиваються такі наукові напрями: палеогеографії плейстоцену (А. Богущкий), географії й менеджменту туризму та організації комплексу послуг у сфері туризму (М. Мальська) та географічного українознавства (Р. Лозинський, О. Шаблій та ін.).

16—18 травня 2013 р. географічна спільнота України й світу святкувала 130-річчя географії у Львівському університеті. У рамках святкування ювілею проведено міжнародну науково-практичну конференцію „Географічна наука і практика: виклики епохи“, яка підбила підсумки багаторічної плідної наукової і навчально-методичної роботи колективу географічного факультету, в тому числі членів Географічної комісії НТШ.

Каленик Геренчук

Петро Цись

Володимир БІЛАНЮК

НАШІ ПАМ'ЯТКИ

ЗАГАДКОВІ КОНТУРИ КОРОЛІВСЬКОГО ХОЛМА

Столиця Королівства Русі часів короля Данила Романовича тривалий час була поза увагою дослідників. Перша літописна згадка про Холм датована 1223 р.¹, але, з огляду на проблеми датування Галицько-Волинського літопису, вона не надто певна. Під 1235 р. чи радше влітку 1236 р., під час нового спалаху боротьби за Галич між Данилом Романовичем та його шурином, чернігівським князем Михайлом Всеволодовичем, військо союзного останньому мазовецького князя Конрада стояло на тому місці, де згодом розташувався Холм². Про це можна твердити також зі звітки, поданої під 1248 р., яка, найвірогідніше, належить до осені 1234 р.³ А під 1238 р. вперше згадано про перебування у Холмі самого князя Данила Романовича, звідки він виступив у похід на Галич⁴. Найвірогідніше, з кінця 1220-х по 1238 р. відбувався перший етап будівництва Холма, який на той час обмежувався спорудженням замку-дитинця на Гірці з церквою св. Івана⁵.

Цей „градъць малъ” і вистояв під час походу війська Бату взимку 1240/1241 р.⁶ Напевно, Холм, подібно до Кременця та Данилова, врятувало вигідне розташування дитинців на високих крутих горбах, куди майже неможливо було підтягнути облогову артилерію, а також невеликі розміри самого населеного пункту порівняно з іншими волинськими містами. Все-таки будівництво інтенсивно тривало і в 1238—1240 рр.⁷ якеś підграддя вже було, а монголи його запалили, бо під час прохо-

дження їхніх військ там згоріла церква Св. Трійці⁸.

Після повернення Данила у 1241 р. Холм став його постійною резиденцією. Звідси на початку літа 1242 р., отримавши від половця Актая звістку про нове вторгнення на Волинь монгольських військ, він вирушив на допомогу братові Васильку під Володимир⁹. 1244 р. звідси виступило військо князя Данила до Любліна, причому цей шлях (60 км) було подолано всього за добу, рухаючись з важким обозом із металевими машинами¹⁰. Туди ж, до Холма, повернувся князь після переможної битви під Ярославом наступного року, ведучи зі собою полонених¹¹, а також 1253 р.¹² — з чеського походу.

Останнє повідомлення дає можливість стверджувати, що перший собор Св. Богородиці в Холмі вже стояв на початку осені 1253 р. Можна припускати, що саме в цьому храмі 1254 р. відбувалися церемонії шлюбу Шварна Даниловича з донькою Міндовга та постриження в ченці литовського князя Войшелка Міндовговича¹³.

Третій інтенсивний період забудови Холма (1241—1256) закінчився у 1256 р.: сталася перша трагедія Холма — велетенська пожежа, яка налякала всю округу (йшла війна з Куремсою (еміром Коренцою чи улусбеком Курумиші?) і люди, подумавши, що монголи здобули Холм, почали розбігатися по лісах¹⁴. У цей період і було збудовано собор Св. Богородиці. Звідки взято ресурси для таких грандіозних робіт після монгольського погрому?

¹ „Бѣу же изволившю · Данилъ созда градъ · именемъ Холмъ · создание же его ю иногда скажем · Бѣиеню же волею избранъ бѣи и поставленъ бѣи · Иванъ пискоупъ · княземъ Даниломъ ѿ клирова · великоє цркви стои Бѣи · Володимѣрьскои · бѣи бо преже того пискоупъ Асафъ · Иоургровьскыи ю иже скочи на столъ митрофолить · и за то свѣрженъ бѣи стола своего и переведена бѣи пискоупыи во Холмъ” (Ипатьевская летопись // Полное собрание русских летописей (далі — ПСРЛ).— Москва, 2001.— Т. 2.— Стб. 740).

² „Кондратови же ставшю · кде нынѣ гра Холмъ стоитъ” (Там само.— Стб. 775).

³ „и еще бо Холмоу не поставленоу бывшю · Даниломъ” (Там само.— Стб. 799).

⁴ Там само.— Стб. 777.

⁵ „Холмъ бо городъ сиче бѣи созданъ Бѣиимъ веленемъ Данилови бо князашю · во Володимѣрь созда градъ Оугорескъ · и постави во немъ пискоупа · издашю же ємоу по полю · и ловы дѣюшю · и видѣ мѣсто красно · и лѣсно на горѣ · Убѣходашю вкругъ его полю · и вопроша тоземѣцъ · како именується мѣсто се · уни же рекоша Холмъ ємоу · има єсть · и возлюбивъ мѣсто то · и помисли да сожигетъ на немъ градѣць малъ · Убѣшаса Боу и стму Иваноу Златооустоу · да створить во има его · цркви и створи градѣць малъ” (Там само.— Стб. 842).

⁶ „Холмъ · вдержалъ бо бѣаше Бѣи ѿ безбожных Татаръ” (Там само.— Стб. 789).

⁷ „И видѣвъ же ꙗко Бѣи помощникъ ємоу и Іванъ спѣшникъ ємоу єсть и созда градъ иныи · его же Татарове не возмогоша прияти · егда Батыи всю землю Роускою поима” (Там само.— Стб. 842—843).

⁸ „Тога и црвь стои Троицъ зажежена бѣи · и паки роздана бѣи” (Там само.— Стб. 843).

⁹ „затворивъ Холмъ · єха ко братоу си Василкови” (Там само.— Стб. 794).

¹⁰ „идиногo днѣ бѣи та подѣ градом ис Холма · со всеми вои и пращами” (Там само.— Стб. 796).

¹¹ „идеє же в Холмъ · с колодники многими · иже бѣи создалъ самъ” (Там само.— Стб. 805).

¹² „и приде во гра Холмъ · с чєстѣю и со славою в домъ Пречѣтоѣ · падъ поклониса · и прослави Ба · ѿ бывшєи не бѣи бо никоторыи князь · Роускыи воевалъ землѣ · Чѣшское · и видѣвша со брамъ своимъ · и бѣи в радости велицѣ · и прибываше в домоу стого Ивана во городъ Холмъ с веселиємъ · слава Ба и прчѣтоую его мтръ · и стго Ивана Златоуста” (Там само.— Стб. 826).

¹³ Там само.— Стб. 830—831.

¹⁴ „за грѣхы · загорѣи Холмови ѿ вкшаньных бабы си же потомъ спшємъ ѿ создании градъ · и оукрашение црк · и много погибєли мнозъ · ꙗко всемъ сжалитися · сию же пламени бывшоу · ꙗкоже и со Львова зрацє видити по полємъ Белзьскимъ ѿ горєния силогo пламени людємъ же выдашимъ · алцѣ ѿ Татаръ зажеженъ бѣи град · и вбѣжаша в мѣста лѣсна и тѣмъ не могоша сбиратися” (Там само.— Стб. 841).

Це питання потребує окремого дослідження, тому лише побіжно торкнемося його. Автор Холмського літопису фіксує наплив прийшлого населення, конкретизуючи його в такому порядку: „Нѣмцѣ и Роусь . иноязычники . и Лахы”¹⁵. Німецьке населення, переважно ремісниче, приваблювалося тим же маґдебурзьким правом (фрагмент свідчить, що автор літопису був ознайомлений як з цеховим устроєм, так і з колоні-

пили Галицької землі. Постраждала Волинь, але значно менше, ніж Чернігівщина чи Рязанська або Володимиро-Суздальська землі. Біженцям із Чернігівщини чи Київщини значно легше було втікати на захід, ніж на північ. Так само і полонені, яких князь приводив до Холма, здебільшого осідали тут як княжі *рядовичі*. Можна стверджувати, що кількість населення регіону в цей період постійно зростала, що і зафіксував перший холм-

Розкопки палацу короля Данила в Холмі.
Експедиція А. Буко. 2011 р. Фото В. Петрика

заційною політикою князя, який, проводячи реформу та переозброєння війська, запрошував фахівців переважно цієї справи: сідлярів, майстрів з виготовлення луків і тул для стріл, а також ковалів) та дозволом ставити свої храми¹⁶. Так само запрошували поляків та інших чужоземців (можливо, угорців, литовців, чехів, ятвягів, а також вірмен¹⁷ і караїмів¹⁸). Другими в цьому списку стоять русичі, тобто біженці зі земель, які найбільше постраждали від монголів. Треба звернути увагу, що 1240 р. монголи майже не заче-

ський єпископ Іван — сучасник подій, можливо, перший холмський єпископ Іван (до того клірик собору Св. Богородиці у столичному Володимирі), якого вважають автором або редактором Холмського літопису 1261 р.¹⁹

Холмський літопис — єдине джерело, в якому сучасник описав вигляд його храмів у XIII ст. В описі церкви св. Івана Золотоустого привертає увагу опис використання у вікнах римського скла, тобто вітражів, не характерних для східної візантійської традиції²⁰. Під час будівництва та оздоб-

¹⁵ „видивъ же кнѣзь Данило ꙗко боу поспѣвающоу мѣстоу томоу нача призывать . приходаѣ Нѣмцѣ и Роусь . иноязычники . и Лахы идахоу днѣ и оуноты . и мастерѣ всаии бѣжахоу ис Татарѣ . сѣдѣлници и лоучници . и тоулници . и коузницѣ . желѣзоу и моди и среброу . и бѣ жизнь . и наполниша двори . шкрѣть кра полѣ села“ (Ипатьевская летопись.— Стб. 843).

¹⁶ Див.: Войтович Л. Князь Лев Данилович.— Львів, 2012.— С. 48, 106—109.

¹⁷ Див.: Дашкевич Я. Розселення вірмен в Україні в XI—XVIII ст. // Дашкевич Я. Вірмени в Україні: дорогами тисячоліть: Збірник наукових праць.— Львів, 2012.— С. 213, 223.

¹⁸ Див.: Дашкевич Я. Данило Романович і єпископ Петро в освітленні караїмського джерела // Українські землі часів короля Данила Галицького: церква і держава: Статті й матеріали.— Львів, 2005.— С. 74—91.

¹⁹ Генсьорський А. І. Галицько-Волинський літопис (процес складання; редакції і редактори).— К., 1958.— С. 66—76.

²⁰ „созда же цркъвъ стого Ивана красною и лѣпоу . зданѣ же єѣ сичѣ быѣ . комары с кардо угла преводѣ . и стоѣанье ихъ на чѣтырѣхъ головахъ члвчѣкихъ . изваано отъ нѣкоѣго хытрѣчѣ . шкѣна . г . окрашена . стеклы Римьскими . входящи во олтар . стоѣста два столпа . ѿ цѣла камѣни . и на нею комара . и выспрѣ же вѣрхъ оукрашенѣ . звѣздами

лення цього храму використовували як матеріали, так і майстрів з різних регіонів. Виходячи з логіки опису холмського дитинця, можна припускати, що храм Івана Золотоустого розташовувався неподалік вежі-донжона Холмського замку²¹. Недалеко в саду або, прилягаючи до нього, містився й інший храм Холма — церква Козьми і Дем'яна²², але Богородичний храм літописець відніс до найважливіших пам'яток Холма²³.

Після спустошливої пожежі Холма 1256 р. Данило Романович до 1260 р. відбудував місто та його храми²⁴.

Холм, який по смерті короля Данила у 1264 р. перетворився на столицю удільного Холмського

Розкопки брами палацу князя Данила в Холмі.
Експедиція А. Буко. 2011 р. Фото В. Петрика

князівства, 1387 р. увійшов до складу Польського королівства, з 1434 р. став центром Холмської землі Руського воєводства, а після першого поділу Польщі у 1772 р. відійшов до Австрійської імперії. У 1807 р. Наполеон утворив з частини польських земель Велике герцогство Варшавське, куди було

включено і Холм. З ліквідацією цього утворення 1815 р. Холм увійшов до складу Російської імперії і 1911 р. навіть на короткий час став губернським центром. Тоді Холм безперервно був центром Холмської єпархії (православної, пізніше унійної, а згодом знову православної), створення римо-католицької єпархії у 1401 р. не завадило її діяльності, оскільки центр цієї єпархії невдовзі перемістився у Красностав. А у другій половині XIX ст. православний холмський єпископ став варшавсько-холмським ієрархом, якому була підпорядкована Православна церква Царства Польського. З утворенням Другої Речі Посполитої Холм увійшов до її складу, а його кафедральний храм перейшов до римо-католиків. 1940 р. храм повернули православним і тут на Холмському соборі був поставлений холмсько-підляський єпископом УАПЦ Іларіон (відомий політичний діяч та історик Іван Огієнко, 1882—1972), а у 1944 р. — митрополитом. З 1945 р. собор належить Римо-католицькій церкві.

1911 р. розкопки на Княжій гірці, де стояли дитинець і палац короля Данила, розпочав відомий російський архітектор та археолог Петро Покришкін (1870—1922), але їх перервала Перша світова війна. І лише у 2010—2011 рр. польській археологічній експедиції під керівництвом Анджея Буко з участю Томаша Дзенковського та Станіслава Голуба і львівського археолога Василя Петрика вдалося розкопати значну частину території дитинця²⁵. Відкриття цих дослідників стали сенсацією, відразу давши можливість віднести пам'ятки Холма до пам'яток європейського значення. Архітектура королівського палацу перевершила всі найвідважніші сподівання.

Але дослідження Холма тільки розгортаються. Стали можливими проведення розкопок усередині Богородичного храму (нині чинний храм звів ще в середині XVIII ст. архітектор Паоло Фонтан на місці розібраного храму, який збудовано в середині XVI чи на початку XVII ст. на місці Богородичного храму XIII ст. Він став усипальницею для короля Данила, його синів Романа та Швар-

златами на лазоурѣ · вноутрьни же єи · помость бѣ слить ѿ моди · и ѿ шлова чѣа ѿко блещатиса ѿко зерчалюу · двори же єи · двоа оукрашєны · каменѣм Галичкы бѣлымъ · и зелєнымъ Холмьскимъ тєсанымъ · оузори тѣ · некимъ хытрѣчємъ Авдьєм · прилєпы ѿ всѣхъ шаровъ · и злата · напредѣ ихъ же бѣ издѣланъ Спѣсъ · а на полоунощны · сты Иванъ · ѿкоже всимъ зрачимъ дивитиса бѣ · окраси же иконы єже принєсє ис Кыєва · каменѣм драгымъ · и бисєромъ златымъ · и Спса · прѣтоє Бѣдѣ иже ємоу сєстра Федора · и вда из монастыра Федора · иконы же принє изо Оуруочєго · Оустрѣтєньє · ѿ шца єго · дивоу подобны · ѿже погорѣша во цркви стоєго Ивана · шдинѣ Михайлѣ вєтаса · чюдны тѣхъ · иконъ и колоколы прєнєсє ис Кыєва · другиа тоу сольє то всє шгнь попали“ (Там само.— 843—844).

²¹ „вежа же средѣ города висока · ѿкоже бити с неѣ шкрѣтє града посадана каменѣм на высоту · єї лакоть · создана же сама · дєвомъ тєсанымъ · и оубѣлена ѿко сырѣ · свєтащиса на всєи стороны · стюдєнѣцъ рєкомыи кладєзъ близъ єѣ бѣ · сажєнии имоущи · л · є · “ (Там само.— Стб. 844).

²² „посади же садъ красєнъ · и созда црkvь стѣма бєзмѣздикома во чѣть имать · д · столпы ѿ цѣла камєни · истєсанаго · держаша вѣрхъ · с тѣхъ же другѣи · и волтарь прєстѣго Дмитрєѣ стоить же ти · прєдѣ бочными дєврми красєнъ · принєсєнъ издалєча“ (Там само.— Стб. 845).

²³ „Созда же црkvь привѣликоу · во градѣ Холмѣ · во има прєстѣѣ приснодѣвѣѣ Мрїѣ · величєствомъ · красотоу · нє мєнє соушихъ дрєвни · и украси ю прєчюдными иконами · принєсє же · чашю ѿ зємла Оугорьскыѣ · мрамора багряна · изваєноу моудростю чюдноу и змєвы главы бѣша шєроугъ єѣ · и постави ю прє дєврми црkvьными · нарѣцаємыи · црѣкыи · створи же в неѣ · крєстилницю · крѣтити водоу · на стоє Боѣвлєнии створи же в неѣ блжєныи пискоупъ Иванъ · ѿ дрєва красна · точєнъ · и позлащєнъ · днѣ · и внѣ дивлєнию подобєн“ (Там само.— 845—846).

²⁴ „и паки помолѣвсѣ Боу · и сода · и твѣжъ · и вѣша вєжѣ же такоє · нє возможє создати · бѣ бо грады инѣѣ жижки противну бєзбожнымъ Татаромъ · за то нє сода єѣ“ (Там само.— Стб. 845).

²⁵ Buko A. Monumentalna zabudowa Góry Katedralnej w Chełmie we wczesnym średniowieczu // *Archaeologia Historica Polona*.— 2005.— T. 15/1.— S. 69—83; його ж. Некоторые проблемы археологии и истории средневековых Холма и Столпы в свете новых исследований // *Записки Института истории материальной культуры РАН*.— 2009.— № 4.— С. 199—221; Dzieńkowski T. Rozwój przestrzenny Chełma w średniowieczu na podstawie badań archeologicznych // *Rocznik Chełmski*.— Chełm, 2010.— T. 14.— S. 7—28; Dzieńkowski T., Gołub S. Tajemnice książęcej rezydencji // *Kultura Chełmska*.— Chełm, 2012.— Roc. 5. S. 6—7; Buko A., Dzieńkowski T., Gołub S. Rezydencja książęca na „Wysokiej Górze” w Chełmie w świetle wyników badań archeologicznych z lat 2010—2012 // *Княжа доба: історія і культура*.— Львів, 2013.— Вип. 7 (у друці).

на, правнука Михайла та інших достойників...). Працює спільна польсько-українська експедиція, де до польської екіпи Анджее Буко приєдналася українська на чолі з проф. Львівської політехніки Миколою Бевзом, у складі відомих львівських археологів Юрія Лукомського, Василя Петрика, Віри Гупало та Володимира Белза. Консультанти-історики експедиції — професори Даріуш Домбровський (Бидгощ) та Леонтій Войтович (Львів). Експедиція має перші успіхи: віднайдено частину стін Данилового собору з кладкою готичної цегли, що теж є невеликою сенсацією. Робота експедиції, яка запланована до 2017 р., стала можливою за-

вдяки фінансовій підтримці українського мецената Петра Порошенка.

На черзі продовження розкопок княжого палацу і укріплень дитинця. Загадкові контури княжого Холма оживають.

В руки експедиції потрапили перекладені польською мовою спогади холмчанина Семена Любарського за 1940—1942 рр. (див. далі). Вони хоч і мають відгомін польсько-українського протистояння цих років, але й розкривають невідомі досі сторінки діяльності єпископа Іларіона (Івана Огієнка) в Холмі, тому будуть цікавими для широкого загалу.

Леонтій ВОЙТОВИЧ

ДОДАТОК

Семен ЛЮБАРСЬКИЙ

ХОЛМСЬКІ СВЯТІ КРИПТИ ТА ЇХ ІСТОРІЯ

З давніх-давен не тільки в Холмі, а й у всій Холмщині, ходили чутки, що під холмським кафедральним собором, під Святою горою Данила і навіть під Холмом пролягають підземні коридори (катакомби і печери). Але нікому не спадало на думку хоча б побіжно дослідити їх. Головною причиною цього було небажання поляків і росіян провадити ці дослідження. До підземель холмського собору вели три входи: зі середини собору, з підземель архиєрейського палацу і з підземель соборного причілкового будинку, що стоїть на північному боці, ліворуч від собору. Холмські святі кriptи розташовані між фундаментами собору. Хто і навіщо замурував вхід до підземелля з палацу єпископів і соборного будинку, — не відомо.

1846 р. один зі священників з підземель палацу єпископів спустився в підземелля собору і потрапив до кriptи, в якій були поховані холмські князі.

У 1840 р. під час розкопок у нижній частині присоборного саду (на північ від храму) також натрапили на вихід з підземного коридору, який був засипаний.

1936 р. під час закладання водогону міська рада, з міркувань безпеки, розпочала деякі дослідження в тій частині підземних тунелів, яка перетинається з трубами. На Любелській вулиці, поблизу костельного саду, відкрили вхід, через який можна потрапити в підземелля під містом.

Дуже легко можна дістатися до одного з найбільших підземних лабіринтів підземель з підвалу будинку на вулиці Любелській, 27.

Хто викопав підземний лабіринт під Холмом, без ретельного дослідження відповісти важко. Можна припустити, що ці коридори, ймовірно, утворили під час видобутку крейди (Холм розташований на підземних покладах крейди і вапна). Цілком можливо, однак, що підземні коридори могли слугувати людям укриттям під час воєн, від яких часто потерпали як Холм, так і його околиці. У далекому минулому підземелля могли бути навіть заселені первісними людьми.

Ні літописи, ні історичні джерела не дають докладної інформації про підземні коридори. Деякі коридори вириті в крейді, деякі з них муровані.

Під час панування Росії холмські святі кriptи були закриті для громадського користування. Всі вони були замурувані, а труни стояли недоторканими до часу захоплення собору поляками (1920). У той час, коли собор належав полякам, вхід до підземелля також був заборонений.

19 квітня 1940 р. собор з кriptами перейшов до українців. Після обстеження підземелля і кript зафіксовано жахливу руїну і осквернення останків похованих там людей. Труни були знищені або зламані, скрізь розкидані кістки мертвих, деякі кriptи відкриті, а знайдені в них труни були не тільки переставлені, але мали навіть вирвані віка (крішки). До підземелля нанесено багато солом, накидано каміння та інше сміття. Старий вхід до підземелля з внутрішнього боку собору (міститься під кафедрою єпископа) був упорядкований, вели до нього дерев'яні сходи, замурувані поляками. Сходів більше не існує, тепер ви можете спуститися в підземелля тільки по драбині. В такому жалюгідному стані українці дістали у спадок від поляків собор і кriptи.

Хто похований у кriptах?

Літописи та інші історичні джерела свідчать, що і Свята гора Данила, і Холм часто потерпали від великих пожеж, викликаних необережним поводженням з вогнем і внаслідок

войовничих вторгнень диких народів і татар, турків, ятвягів, литовців, поляків, угорців та ін. Вогонь знищив все, у тому числі чимало цінних холмських документів — як церковних, так і міських. Деякі документи холмські єпископи вивезли під час переїзду в інші єпархії, наприклад, холмський єпископ у 1734—1779 рр. Максиміліан Рилло передав церковні документи, що стосувалися Південної Холмичини, до Перемишля, де вони донині зберігаються у місцевому архіві Перемишльської духовної консисторії. Один з холмських єпископів вивіз частину документів до Володимира-Волинського, де під час пожежі всі вони згоріли.

На основі цих матеріалів, які вдалося зібрати сьогодні, ми можемо твердити, що під холмським кафедральним собором у його святих криптах лежать останки українських королів, князів, київських митрополитів, холмських єпископів, архимандритів, ігуменів, а також відомих міщан. Спочивають тут: король Данило Романович (1264), князі Шварно Данилович (1268), Михайло Юрійович (1284), Володимир Василькович, Юрій I (1316), син князя Семен Юрійович (1376), князь Юрій II (1392) і володимирський князь Федір.

З грона холмських православних єпископів тут поховані: єпископи Фільцег (1534), Йона Сновський (до 1546 р.), Василь Бакав (1552) і єпископ Захар Іляшкевич (після 1570 р.).

Ініціативи щодо впорядкування святих холмських крипт

У жалюгідному і негідному для нехристиян стані православні українці дістали у спадок від поляків підземелля кафедрального собору в Холмі.

Коли на Святу гору Данила прибув його преосвященство Іларіон, холмський і підляський архієпископ, і оглянув підземелля собору, то його охопив смуток і розпач. Єпископ вирішив у найближчому майбутньому розпочати впорядкування крипт і закласти там церкву святого пророка Даниїла, покровителя князя Данила Романовича.

Згідно з проєктом інженера Сергія Тимошенка, у святих холмських криптах збудовано сходи, що вели до крипт, розташовані ззовні церкви (з її південного боку), в невеликій прибудові. До крипт веде вхід заввишки 1 м 10 см і завширшки до 1,90 метра, що складається з 14 сходів. Крипти на вході, з лівого і правого боків, замуrowані. Є там труни з кістками, які лежали в них упродовж століть, а також з кістками, що були впорядковані після руйнації. Це тілні останки незнаних нам єпископів. Тут знайдено митру й омофор. Крім того, у правій стіні замуrowано крипту з кістками. Замуrowано також крипту, яку зруйнували поляки. У тій крипті поховані єпископи, про що свідчать рештки збережених до наших днів єпископських шат. Крипта з лівого боку проходу не ушкоджена, вона закрита. Крім того, в тій же стіні є вихід до собору, замуrowаний поляками. Ведуть туди дерев'яні сходи. За тим виходом є відкрита крипта, в якій розбиті труни і порожні кістки. Навпроти цієї крипти тягнеться коридор, що веде до наступних крипт, які вже впорядковані, але не поштукатурені, щоб відвідувачі мали змогу побачити первісний вигляд печери, а також для того, аби уможливити археологам проведення розкопок. У правій стіні коридору, у вибитому отворі зроблено вікно, через яке можна оглядати крипти з гробами померлих єпископів. Далі є вхід до крипти, в якій закладено церкву св. пророка Даниїла. Всі стіни і стеля, за винятком правого коридору, поштукатурені. У церкві встановлено вітвар та іконостас. При обох стінах церкви стоїть по дві труни з кістками невідомих осіб. Вони прикриті червоними оксамитовими покривалами, обшитими в нижній частині золотими торочками. На верхній частині покривал нашиті жовті тризуби з хрестом на блакитних щитах, оброблені золотими кантами. Над трунами висять червоні лампи і таблички з віддрукованими іменами князів, похованих у криптах. У крипті ліворуч від церкви, так само як у церкві святого пророка Даниїла, встановлені дві прикрашені труни. Між ними, при стіні, встановлено хрест, перед яким висить велика фіолетова лампа. На стінах церкви розвішено святі образи, прикрашені вишитими рушниками і квітами.

1 вересня 1942 р. задум архієпископа Іларіона був зреалізований. Церкву і крипти урочисто освячено і відкрито. Єпископ виголосив змістовну проповідь про український некрополь.

Варто пам'ятати, що 1 вересня 1942 р. — історичний день для всієї української нації, день відродження українського Пантеону, який постав завдяки ініціативі і постійній турботі архієпископа Іларіона.

Переклад з польської Галини ОСТЮК

ІКОНОСТАС ЦЕРКВИ ВОЗДВИЖЕННЯ ЧЕСНОГО ХРЕСТА МОНАСТИРЯ ВЕЛИКИЙ СКИТ У МАНЯВІ (БОГОРОДЧАНСЬКИЙ ІКОНОСТАС)

Українське ікономалювання віддавна втілило в собі характер українського народу, асимілювавши спочатку досягнення візантійської цивілізації, її світосприйняття та естетику, а пізніше і здобутки західноєвропейської цивілізації. Найбільшим його досягненням було церковне малярство, а в ньому

Загалом іконостас із монастиря Великий Скит у Маняві нагадує великі барокові іконостасні комплекси Лівобережної України XVIII ст. (Сорочинський, Ніжинський, Березнянський іконостаси, іконостас Надбрамної Троїцької церкви Києво-Печерської лаври та ін.), проте своїм стриманим

Іконостас Великого Скиту у с. Маняві на Івано-Франківщині

іконостас — квінтесенція та концентрація іконописних сюжетів, теологічних та філософських поглядів, об'єднаних програмною ідеєю в одному складному іконописному комплексі.

Серед багатьох відомих західноукраїнських іконостасів XVII ст. (П'ятницький, Успенський, Рогатинський, Скварявський та інших) вирізняється своєю мистецькою досконалістю іконостас із церкви Воздвиження Чесного Хреста монастиря Великий Скит у Маняві, який більш відомий як „Богородчанський іконостас” (назва походить від місця його останнього перебування в містечку Богородчани на Прикарпатті). Створений в 1698—1705 рр. ченцем-іконописцем Йовом Кондзелевичем (1667—1740/1748) для карпатського монастиря Великий Скит у Маняві — великого культурного та духовного центру Галичини — на межі ренесансного та барокового стилів, іконостас є останнім величним спалахом та вершиною т. зв. золотого віку українського іконостаса XVII ст.

гармонійним стилем він значно контрастує з їхнім надмірно пишним, бароковим іконописом та різьбленням — це твір іншої епохи, естетики та філософії.

Творячи у перехідний період від стилістики ренесансу через маньєризм до бароко, Й. Кондзелевич органічно поєднав здобутки традиційного українського ікономалювання XVII ст., яке базувалося на візантійській традиції із впливами європейських стилів, таких як маньєризм італійської і північної німецько-нідерландської школи та бароко, а також бароковий іконопис України початку XVIII ст. Ці європейські впливи помітні в декоративному різьбленні іконостаса, особливо в таких унікальних для українських іконостасів елементах, як різьблені маскарони на обрамленнях ікон, що засвідчує наслідування італійського та північноєвропейського маньєризму. Впливи західноєвропейської гравюри помітні на іконах празникового ряду, іконописних зображеннях на пределах та на

іконі „Моління про чашу“, де елементи пейзажів та стилізові особливості засвідчують італійські ренесансні запозичення.

Варто згадати творця іконостаса із Велико-го Скиту в Маняві — ієромонаха Білостоцького монастиря, що на Волині — Йова Кондзелевича, про творчість якого написано багато, але його ім'я й досі оповите легендами, навколо його творчості ведуться дискусії, висуваються різні версії, що часто суперечать одна одній. Існує лише кілька записів у документах різного походження, що містять фрагментарну інформацію про Йова Кондзелевича та його творчість (декілька записів у монастирських поминальни-ках¹, візитаціях², юридичних актах³, інвентарях⁴ та насамперед авторські підписи на творах), що дає можливість частково реконструювати його творчу біографію.

Йов Кондзелевич народився 1667 р. у м. Жовкві. 19-річним став ченцем Білостоцького монастиря на Волині, де він і прожив більшу частину свого життя. Деякий час був ігуменом Братського монастиря Воздвиження Чесного Хреста в Луцьку⁵. Першою документально засвідченою його роботою є створений в 1696 р. вівтар для Загорівського монастиря на Волині, а останньою — ікона „Розп'яття з Предстоячими“ 1737 р. для церкви с. Чернчиці біля Луцька. 1740 р. Йов Кондзелевич згаданий, коли він уже старший чоловік, просить монастирське начальство дати йому учня в помічники⁶, а остання згадка стосується вже покійного Кондзелевича, а саме в „Інвентарі церкви Св. Георгія в м. Дубно“ за 1748 р.⁷ йдеться про намісні ікони „Христос“ і „Богородиця“ з іконостаса монастирської церкви в Дубні „...руки небіжчика Йова“. Таким чином, Йов Кондзелевич створив велику кількість творів у різних кутках Волині (іконостаси з Білостока, Городищ, Локачева, вівтар та іконостас із Загорівського монастиря, можливо, іконостас із братської Хрестовоздвиженської церкви в Луцьку, ікона „Розп'яття

Ікона „Христос-Учитель“. 1698 р.

з Предстоячими“ зі с. Чернчиці), Галичини (ікона „Христос-Учитель“ зі с. Вільшаниці біля Тисмениці, портрет ерусалимського патріарха Якова із с. Горожанки, можливо, він працював над втраченим телер іконостасом у с. Свистільниках поблизу Рогатина, вівтар зі с. Махнівців на Львівщині) та, можливо, Буковини (іконостас у с. Спаска неподалік Чернівців). Проте величнійшого від іконостаса із Велико-го Скиту в Маняві він уже не створив.

В іконостасі спостерігаємо багато цікавих та унікальних композицій, уперше використаних в українському іконописі, та особливе трактування канонічних біблійних сюжетів. Сміливе застосування Й. Кондзелевичем в іконостасі сюжетів апокрифічного походження, які не часто трапляються в українському ікономалюванні того часу, а також виразно західноєвропейських, католицьких елементів іконографії, які наявні на всій площині іконостаса, є своєрідним проривом за межі усталених схем і панівних традицій в сакральному мистецтві того часу.

Зберігаючи візантійське трактування форм, композиційну схему під час створення загального образу іконостаса, автор наголошує на особі Ісуса Христа, що продиктовано храмовою назвою — Воздвиження Чесного Хреста, та призначенням іконостаса для монастирської церкви.

Для живопису іконостаса характерна смілива колористика — поєднання яскравих насичених кольорів (найрізноманітніші відтінки червоного, зеленого, синього, голубого, оранжевого та багатьох ін.), посріблення та позолоти орнаментальних тлів ікон і деко-

ративного різьблення творять неповторну монументальну стіну яскравого ренесансно-барокового живопису.

Іконостас із монастиря Великий Скит у Маняві — це величний монументальний сакральний твір великого розміру (приблизно 13×11 м), класичного компонування та композиції для українського іконостаса XVII ст. Він складається із п'яти

¹ Поминальник Почаївської лаври 1710 р. // Державний архів Тернопільської області (далі — ДАТО), ф. 201, оп. 46, спр. 227, арк. 44; Пом'яник Загорівського монастиря // Харківська наукова бібліотека ім. Б. Короленка, № 819292, арк. 88 зв.; Пом'яник Луцького братства // Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. Інститут рукопису, ф. 30, спр. 50, арк. 1—2.

² Духовний собор Почаївської лаври: реєстр особового складу василіанських монастирів // ДАТО, ф. 258, оп. 3, спр. 1194; Протокол візитації василіанських монастирів // Там само.— Ф. 258, оп. 1, спр. 1194, арк. 7.

³ Актъ избранія Кирила Шумлянскаго въ санъ епископа луцкаго и острожскаго православнымъ духовенствомъ и дворянами волинскаго воеводства. 1710. Іюня 16 // Архивъ Юго-Западной Россіи, издаваемый временнымъ коміссією для разбора древнихъ актовъ, высочайше учрежденною при Киевскомъ военномъ, Подольскомъ и Волинскомъ генераль-губернаторъ. Часть четвертая. Акты о происхожденіи шляхетскихъ родовъ въ Юго-Западной Россіи.— К., 1867.— Т. I.— С. 358—362; Актъ передачи имѣнія Милостова во владѣніе Луцкому братству по приговору Луцкаго гродскаго суда, вслѣдствіе неуплаты братству помѣщницею Барановскою суммы, завѣщанной ея сестрою, Анною Гулевичевою. 1713. Марта 10 // Там само. Часть первая. Акты объ уніи и состояніи православной церкви съ половины XVII вѣка (1648—1798 гг.).— К., 1871.— Т. IV.— С. 361—364.

⁴ Інвентар церкви Св. Георгія в м. Дубно 1748 рік // ДАТО, ф. 199, оп. 1, спр. 19, арк. 3.

⁵ Актъ избранія Кирила Шумлянскаго въ санъ епископа луцкаго и острожскаго православнымъ духовенствомъ...; Актъ передачи имѣнія Милостова во владѣніе Луцкому братству по приговору Луцкаго...

⁶ Протокол візитації василіанських монастирів...

⁷ Інвентар церкви Св. Георгія в м. Дубно 1748 рік...

рядів або ярусів, уміщених у прямолинійні горизонтальні тябла: кокошний ряд, або предела, намісний ряд, празниковий, апостольський та пророчий ряди і завершення. В ньому розміщено велику кількість іконних зображень різного розміру: від мініатюр — до ікон, які мають понад 2 м.

Предела складається із восьми іконописних зображень: „Христос у Никодима“, „Катування Христа терновим вінком“, „Явлення Христа в Емаусі“, „Апостоли біля гробу Богородиці“, „Благовіщення Богородиці надходячої години смерті“, „Спокуса Христа в пустелі“, „Похорон Антонія Печерського“ та „Зустріч Марії і Єлисавети“. Всі ці зображення рідкісні для українського ікономалювання (апокрифічні сюжети), а деякі з цих сюжетів ніде більше не побачити. Також, окрім самих іконних зображень на пределах, надзвичайно важливими для розуміння творчого задуму Йова Кондзелевича є написи на цих пределах, взяті зі Святого Письма та Часослова, в яких закладений естетично-філософський сенс, а також ці написи відіграють роль тлумачення сюжетів.

Намісний ряд складається із храмової ікони „Воздвиження Чесного Хреста“ та ікон „Св. Антоній і Феодосій Печерські“, „Христос-Учитель“ (на ній вирізьблені на золоченому тлі підпис Йова Кондзелевича „ІОВЪ“ і дата „АХУН“, написана кириличними буквами та арабськими цифрами „1698“), „Богородиця-Дороговказниця“, дияконських дверей із зображеннями Архистратига Михаїла та Архангела Гавриїла та Царських воріт. До цього ряду належать і невелика ікона „Спас Нерукотворний“, яка розміщена над Царськими воротами, іконописні зображення на одвірках Царських воріт, а саме великі фігури св. Василя Великого та св. Григорія Богослова, невеликі картуші із зображенням св. Миколая та св. Григорія Двоєслова. Крім того, на одвірках дияконських дверей зображені священномученики — диякони св. Стефан і Лаврентій, та старозавітні патріархи св. Аарон і св. Мойсей.

Дві великі ікони „Успіння Богородиці“ та „Вознесіння Христове“, які розташовані по краях іконостаса, є окремими вівтарями і завершуються невеликими іконами восьмикутної форми із сюжетами „Коронування Богородиці“ та „Старозаповітня Трійця“.

Саме на іконі „Вознесіння Христове“ є ще один авторський підпис Йова Кондзелевича та дата: **„Недостойний Ієромонах Іов Кондзелевич законник святого общежительного монастиря Білостоцького рукою власною сділа. Року Божія АЧЕ“**.

Надзвичайно цікава в намісному ряді храмова ікона „Воздвиження Чесного Хреста“, на якій, окрім традиційного зображення цього сюжету, є ще дев'ять живописних клейм із мініатюрними зображеннями. Це насамперед зображення двох великих клейм під раменами хреста зі сюжетами

„Розп'яття з Предстоячими“ та „Зняття з хреста“ і невеликі мініатюри із зображенням семи Таїнств Православної церкви: „Хрещення“, „Помазання миром“, „Причастя“, „Покаяння“, „Висвячення в ієреї“, „Вінчання“, „Помазання елеєм“, а також зображення знарядь страстей Христових — терновий вінок, цвяхи, списи та тростинова палиця з губкою, а також антропоморфні зображення сонця та місяця над раменами хреста. На маленьких живописних картушах на обрамленні, які за своєю сюжетною програмою є одним цілим із іконою, зображено всю історію Святого Хреста — від задувань в Старому Завіті (Мойсей перемагає Аммалика хрестоподібним жестом рук) через Страсті Христові (Три Голгофські хрести, Розпінання Христа, Архангели Уриїл та Рафаїл із знаряддями тортур Хреста) до кульмінаційного моменту, показаного на центральному зображенні, а саме віднайдення св. Оленою Хреста, на якому був розп'ятий Христос. Таким чином, на цій іконі зображено вже не традиційний сюжет Воздвиження Чесного Хреста, а варіант „Прославлення Хреста“, який не часто трапляється в українському ікономалюванні.

Празниковий ряд складається із 12 іконних зображень, які відповідають 12 найбільш шанованим церковним святам. Це „Різдво Богородиці“, „Введення в храм“, „Благовіщення“, „Різдво Христове“, „Стрітення“, „Хрещення в Йордані“, „Преображення“, „В'їзд в Єрусалим“, „Зішестя в пекло“, „Вознесіння Христове“, „Зішестя Святого Духа“, „Успіння Богородиці“. Походять ці зображення здебільшого з чотирьох канонічних

Евангелій і Діянь апостолів, а також із апокрифічних текстів.

Усі вказані ікони — невеликого розміру, розташовані по шість сюжетів із обох боків центральної ікони „Тайна вечеря“. Ця ікона — овальної форми, змонтована в одне обрамлення з іконою горизонтальної форми „Моління про чашу“, яка розташована вище ікони „Тайна вечеря“.

В апостольському ряді розміщені шість великих ікон з парними зображеннями 12 апостолів: „Филип і Варфоломій“, „Симон і Марко“, „Петро і Матвій“, „Павло і Лука“, „Андрій і Іван“, „Яків і Хома“. Всі апостоли зображені на тлі гористих пейзажів із низьким горизонтом та різьбленому орнаментальному позолоченому тлі. Деякі з них — зі своїми атрибутами: Петро з ключами, Павло з мечем, решта в руках тримає згорнуті сувої, а євангелісти — Євангелії.

До цього ряду належить також центральна великоформатна ікона іконостаса „Моління“ або „Деїсис“, розміщена по центральній осі апостольського ряду та всього іконостаса. Ікона „Моління“ є найбільш величною іконою ряду та й усього іконостаса. Це великоформатна ікона, розміщена по центральній осі апостольського ряду та всього іконостаса зокрема. Вона розташована значно

Ікона „Успіння Богородиці“

вище від решти ікон апостольського ряду, тому вона домінує в іконостасі, підкреслюючи його апофеоз — зображення Христа-Архиєрея на престолі. Ця ікона має унікальну для українського ікономалювання деталь — т. зв. Тетраграматон — чотирибуквенне ім'я Господа в юдейській традиції, що вважається власним іменем Бога, а саме „ИГВГ” — Ягве або Єгова, написане юдейським алфавітом, а саме: „יהוה”, на архиєрейській палиці. Крім того, слово „Бог” на другій палиці написано грецькою мовою: „ΘΕΟΣ”. Таким чином, Йов Кондзелевич у центральній іконі іконостаса із зображенням Христа-Архиєрея подав ім'я Бога двома наважливішими для християнства мовами — юдейською та грецькою. Причиною, чому Йов Кондзелевич використав у іконостасі з Великого Скиту в Маняві невластивий українському іконопису Тетраграматон, може бути символізування таким чином Старого та Нового Завітів.

Пророчий ряд складається із шести ікон фігурної форми з 12 старозаповітними пророками із сувоями в руках, де написані тексти з пророцтвами та їхні атрибути.

Завершує іконостас ікона „Знамення Богородиці”, монументальне Розп'яття з Пристоячими (Іван Богослов та Богородиця) і скульптура пелікана, який своєю кров'ю годує пташенят — символ батьківської любови та самопожертви Ісуса Христа. Ця скульптура, розташована над Розп'яттям, завершуючи весь іконостас, не має аналогів в українських іконостасах того часу. Символіка Пелікана має розлогі варіанти на тему Євхаристії — тему самопожертви Христа, який своєю кров'ю рятує людство. В Україні цей символ став популярним у різних інтерпретаціях та трактуваннях, перш за все в живописі пізніших часів — в епоху бароко, оскільки використання символу Христа-Пелікана, за своїм символічним та емоційним навантаженням, цілком барокове.

В іконостасі є ряд „Страстей Христових” або пасійних сюжетів та неділь-п'ятдесятниць, які, однак, нечітко виділені в ряд, а рознесені невеликими зображеннями на намісному ряді та пределі: зображення на обрамленнях чотирьох намісних ікон: „Христос і самарянка”, „Несення хреста”, „Силуамська купіль”, „Увірування Фоми”, два сюжети „Жони-Мироносиці” і „Зцілення сліпого” — над обрамленням дияконських дверей, та зображення, які розміщені на пределах — „Катування Христа терновим вінком”, „Христос і Никодим”, „Спокуса Христа” і „Доро-

га в Емаус”. До нього належить також „Моління про чашу” над іконою „Тайна вечеря”, два клейма із зображенням „Розп'яття” та „Зняття Христа” на намісній храмовій іконі „Воздвиження Чесного Хреста”.

Також надзвичайно важливою складовою структури іконостаса із церкви Воздвиження Чесного Хреста із Великого Скиту в Маняві є декоративне різьблення (різьблені колонки, обрамлення ікон та декоративні елементи), яке поряд з ікономалюванням має зображальне та символічне навантаження. Різьблення іконостаса із Великого Скиту не є звичайним декоративним доповненням ікономалювання, а є його складовою, яка займає рівноцінне місце поряд із іконами в загальній структурі та архітектоніці іконостаса і відіграє важливу художньо-естетичну роль у загальному сприйманні іконостаса.

Різьблення в іконостасі достатньо чітко поділяється за своєю стилістикою на маньєристичне та барокове. Характерною деталлю є те, що ці два стилі майже не змішуються між собою на окремих елементах різьблення, а є розмежованими, що свідчить про розуміння авторами ролі різьблення, відмінності між цими стилями. В іконостасі різьблення покриває усю площину іконостаса, буквально заповнюючи кожну його ділянку, але попри цей своєрідний „страх пустоти”, іконостас не виглядає перевантаженим та перенасиченим різьбленням, а сприймається легко, органічно та невимушено. Такий ефект досягнуто великим розмаїттям форм та контрастним komponуванням і переплетенням різних стилів, що органічно доповнюють один одного та не призводять до одноманітного повтору форм та мотивів. Такий творчий підхід свідчить про великий досвід та майстерність автора різьблення, що не поступається майстерності автора іконопису іконостаса — Йова Кондзелевича.

Наприкінці зазначимо, що іконостас із церкви Воздвиження Чесного Хреста монастиря Великий Скит у Маняві (Богородчанський іконостас) є винятково цінним мистецьким та культурологічним об'єктом, музейною пам'яткою, яка свідчить про високий рівень українського мистецтва Галичини в XVII — на початку XVIII ст. Не поступаючись загальноновизнаним світовим та європейським пам'яткам мистецтва, іконостас із Великого Скиту в Маняві має стати своєрідною культурною візитівкою України.

Тарас ОТКОВИЧ

Архангел Гавриїл із дияконських дверей іконостаса

НАШІ СЛАВНІ НТШІВСЬКІ ЮВІЛАРИ

Цього року виповнилося 90 років відомому літературо- і культурознавцеві, джерелознавцеві, літературному критику, педагогу, громадському діячеві, д. чл. НТШ у США (від 1975 р.), професору Іллінойського університету Дмитрові Штогрину.

Народився ювіляр 9 листопада 1923 р. у с. Звинячі (нині — Чортківський р-н Тернопільської обл.) у родині Михайла й Катерини (з дому Фіголь). Одружений з Євстахією Барвінською. Початкову освіту здобув у Рідній школі у с. Звинячі; навчався в гімназіях Чорткова, Станиславова (нині — Івано-Франківськ) і Перемишля. У Перемишлі паралельно працював в Українському допомоговому комітеті і був членом хору Перемишльського театру.

Як тисячі українців, його сучасників, 1944 р. Д. Штогрин переїхав до Німеччини. Протягом липня 1945 р.— лютого 1949 р. жив в українському таборі переміщених осіб в м. Аугсбурзі; від березня 1949 р. до квітня 1950 р. у такому ж таборі в м. Лейпгаймі (Західна Німеччина). В таборах був обраний головою „Пласту“, головою Спілки української молоді (СУМ), брав участь у двох конгресах СУМ (1948—1949) та першого Ідеологічного конгресу українського студентства в Мюнхені (1948). Студіював гуманітарні науки на факультеті суспільних наук в Українському вільному університеті (УВУ) в Аугсбурзі (1946—1947) та Мюнхені (1947—1948).

У квітні 1950 р. переїхав до м. Міннеаполіса в США. Щоб здобути засоби для життя, Д. Штогрин працював на різних роботах і тут же жваво ангажується у суспільно-громадську роботу: став головою Пластової станиці, членом керівних органів Міннесотського осередку Спілки української молоді Америки (СУМА).

1954 р. продовжував навчання у Відділі політичних наук Міннесотського університету. Наступного року Д. Штогрин переїхав до м. Оттави в Канаді, де продовжував свої студії в Оттавському університеті, а 1958 р. здобув ступінь магістра (МА — Cum laude) в царині слов'янських наук, із політичних наук та бібліотекознавства. 1970 р. захистив докторську дисертацію на тему „Pavlo Fylyrovych — Literary Scholar“ („Павло Филипович — літературознавець“).

У лютому 1960 р. Д. Штогрин оселяється в Урбана-Шампейн (шт. Іллінойс), де працює в Іллінойському університеті як професійний бібліотекознавець. Тоді стає співзасновником Слов'янської і Східноєвропейської бібліотеки та засновником Української книгозбірні, ставши головою її Каталогного відділу. В 1970—1971 рр.— викладач історії кириличного друку в Бібліотечній школі. 1971 р., здобувши звання професора, Д. Штогрин заснував у Відділі слов'янських мов і літератур курс української літератури та української мови (до 2000 р.).

1993 р. читав курс української культури, який провадив до 2001 р. Досі веде Семінар окремих українознавчих предметів для студентів старших курсів. У 1976—1979 рр. був членом Сенату Іллінойського університету; 1976—2013 рр.— членом, деколи головою іспитових комісій магістерських праць і докторських дисертацій Оттавського, Іллінойського університетів (в Урбана-Шампейн і Чикаго) та УВУ.

1982 р. започаткував у Літній дослідній лабораторії Росії і східноєвропейських країн в Іллінойському університеті щорічні міжнародні конференції з української проблематики. Досі відбулося 26 конференцій. У їх роботі взяла участь приблизно 2600 чоловік із 24 країн, виголошено близько 1300 доповідей. Ці конференції були могутнім об'єднувальним чинником українознавців. Вони були місцем дискусії та обміну думками для українознавців із різних кутків світу. Для дослідної праці Д. Штогрин зорганізував в Урбана-Шампейн Українську науково-дослідну програму при Іллінойському університеті з підготовки тих же конференцій.

Друзі жартівливо його називають „Дмитром Шампанським“, а з огляду на всі труднощі, на які він натрапляв, водночас і заслуги, — „Великому-чеником Дмитром“. 1995 р. Дмитро Штогрин разом із дружиною Євстахією створили „Вічний фонд“ для дальшої розбудови Української книгозбірні в Головній бібліотеці Іллінойського університету.

Крім педагогічної праці в Іллінойському університеті, Д. Штогрин 1972 р. був професором української літератури УВУ в Мюнхені, 1974 р. професором-гостем Оттавського університету, а від 1976 р.— надзвичайним професором української літератури Українського католицького університету ім. Климента Папи в Римі, у 1978—1979 рр.— головою Постійної конференції українських студій у Гарвардському університеті. Він є дійсним членом НТШ у США (і членом його керівних органів (1974—2000), дійсним членом УВАН та членом її управи (1990—1998), довголітнім головою Українського бібліотечного товариства Америки (1967—1985) та організатором і керівником Першого з'їзду українських бібліотекарів, видавництва і книгарень у діаспорі 1975 р. та членом управи створеного на цьому з'їзді Центру української книги. Водночас Д. Штогрин ініціював і був співзасновником (1985) та головою Українського академічного і професійного товариства ім. Міхновського (1990—1994, 1995—2002); академічним дорадником ТУСМУ в США (1970—1977) та Української студентської громади при Іллінойському університеті (1960—2009).

Д. Штогрин обрано членом Наукової ради Світового конгресу вільних українців (від 1991 р. — Світового конгресу українців) (1970—1998), Наукової ради Українського конгресового комітету Америки (1986—2002), Українсько-Американської асоціації університетських професорів (член її управи 1990—1999), Українського історичного товариства (член його управи 1981—1997). Він — дійсний член таких наукових і професійних американських організацій: Американської бібліотечної асоціації (American Library Association), Американської асоціації університетських професорів (American

Association of University Professors), Американської асоціації для поширення слов'янських студій (American Association for the Advancement of Slavic Studies) та ін.

Неодноразово виступає з доповідями на джерелознавчі і літературознавчі теми на конференціях НТШ Канади (Торонто), США (Нью-Йорк і Чикаго), України (Львів), УВАН (Нью-Йорк, Вінніпег), на конференціях названих університетів та американських організацій і світових конгресах слов'янських студій в Гарміш-Партенкірхен (Німеччина, 1980), Вашингтоні (1984), на конгресах Міжнародної асоціації українців та низці конференцій інших наукових і професійних інституцій України в 1989—2007 рр.

Ювіляр — автор близько ста праць з питань літератури, українського джерелознавства та на культурно-освітні теми, в тому числі: Українська література в США: напрями, впливи, здобутки (Ukrainian Literature in the U.S.A.: Trends, Influences, Achievements, 1976); „Слово о законі і благодаті” в літературній критиці; огляд головних праць // Науковий конгрес 1000-ліття Хрищення Руси-України. Збірник праць Ювілейного конгресу. Мюнхен, 1988; Володимир Перетц // 125 років Київської академічної традиції 1861—1986: збірник праць / Ред. Марко Антонович. Нью-Йорк, 1993; Головні напрями в українській літературній критиці в ранніх 1920-х роках (The Main Trends in Ukrainian Literary Criticism in the Early 1920 s // The Ukrainian Quarterly, 1997, vol. 53, N 1—2); Володимир Янів — поет (рання творчість): збірник на пошану Володимира Янева, 1997; Володимир Янів — поет (змушнілі роки): збірник праць [том 2], 1997; Під і спад книгознавства в Україні (The Rise and Fall of Book Studies in Ukraine // Books, Libraries and Information in Slavic and East European Studies: Proceedings of the Second International Conference of Slavic Librarians and Information Specialists. New York, 1986; Підписні видання в бібліотеці Українського католицького

університету в Римі // Богословія. Рим, 1978; Спалення України в Бібліотеці Української академії наук в Києві // Фенікс: журнал молодих, 1965, зош. 13; Україніка в Конгресовій бібліотеці: до питання політики Конгресової бібліотеки до проблем України // Овид (Чикаго), 1962, № 3; Українські довідкові видання: анотація (Ukrainian Reference Publications: Annotation // Slavic Review, 1975—1987, vol. 34—46).

Д. Штогрин — автор численних статей в Енциклопедії українознавства (Encyclopedia of Ukraine), Енциклопедії української діаспори, понад сто статей і повідомлень на науково-популярні та громадсько-культурні теми в українській пресі в США, Канаді, Німеччині та Україні. Він же — редактор або співредактор численних книг, наприклад: Каталог видань Української Академії Наук [у Києві]. 1918—1930. Чикаго, 1966; Утиски й руйнування української культури в Радянському Союзі (The Persecution and Destruction of Ukrainian Culture in the Soviet Union. New York, 1968); Україна: Виклики Другої світової війни (Ukraine: The Challenges of World War II. Lanham; Boulder; New York; Toronto; Oxford, 2003) та ін. Учений — спів-автор і редактор таких праць, як „Українці у Північній Америці: біографічний довідник визначних чоловіків і жінок українського походження в США і Канаді” (Ukrainians in North America: A Biographical Directory of Noteworthy Men and Women of Ukrainian Origin in the United States and Canada. Champaign, 1975), головний редактор або член редакційної колегії англomовних періодичних видань та ін.

Про громадсько-культурну та наукову діяльність Дмитра Штогрини писали Є.-І. Радзимовський, І. Качуровський, В. Сергійчук, Я. Розумний та ін.

З нагоди ювілею бажаємо Дмитрові Штогрину міцного здоров'я і подальших наукових та громадсько-культурних звершень.

Олег КУПЧИНСЬКИЙ, Леонід РУДНИЦЬКИЙ

Цього року виповнилося 85 років дійсному членові Наукового товариства ім. Шевченка (від 15 грудня 1992 р.), Заслуженому діячеві науки і техніки України, академіку Української нафтогазової академії, доктору технічних наук, професорові Василю Шевчуку. Відомий вчений, педагог, громадський діяч, він отримав вагомні наукові та практичні результати

в галузі хемії і технології переробки вуглеводнів та їх похідних. Йому належить понад 300 наукових і методичних праць, 69 винаходів, захищених авторськими свідоцтвами і патентами, в тому числі патентами зарубіжних країн. Під керівництвом В. Шевчука 19 чоловік захистили кандидатські дисертації та одну докторську дисертацію.

Народився ювіляр 13 липня 1928 р. у с. Мізякові Калинівського р-ну на Вінниччині в родині

селянина. 1935 р. вступив до Мізяківської неповно-середньої школи. 1944—1947 рр. навчався у Калинівській середній школі. Того самого року вступив у Львівський політехнічний інститут, який закінчив 1952 р. за спеціальністю „хемічна технологія переробки нафти та газу”. Після закінчення інституту навчався в аспірантурі і почав працювати над проблемою переробки природного газу.

На запрошення Міністерства хемічної промисловості В. Шевчук після закінчення аспірантури 1956 р. перейшов працювати у Бориславську філію науково-дослідного інституту заступником директора з наукової роботи. Він створив і очолив великий колектив молодих, здібних науковців та інженерів, які плідно працювали в галузі хемії і технології органічних речовин.

1958 р. В. Шевчук захистив кандидатську, 1974 р. — докторську дисертації. 1977 р. йому присвоєно звання професора. 1978 р. вчений обійняв посаду завідувача кафедри аналітичної хемії Львівського політехнічного інституту, а 1984 р. його обрано завідувачем кафедри хемічної технології переробки нафти та газу. З 1994 р. В. Шевчук працює професором кафедри.

Наукова діяльність В. Шевчука переважно стосується дослідження закономірностей реакцій піролізу й окиснення вуглеводнів та їх галогенопохідних, і, ґрунтуючись на цій основі, розробці нових технологічних процесів.

В. Шевчук разом з учнями виконав теоретичні роботи в галузі термодинаміки та кінетики хемічних реакцій, розробив методи розрахунку ентропій хемічних сполук. В основі цих методів лежить положення, що ентропії молекул і радикалів можна розглядати як адитивну величину ентропії атомів і зв'язків між ними з врахуванням ентропії, зумовленої симетрією і з внесенням поправок, у випадку складних молекул, на цикли, спряжені і кумульовані зв'язки. Виходячи з принципу адитивності зв'язків в молекулі й активованому комплексі, запропоновано методи розрахунку ентропії активації і, відповідно, предекспоненціальних множників, що утворили окремий розділ курсу хемічної кінетики бімолекулярних процесів.

Виконані фундаментальні дослідження кінетичних закономірностей і механізму високотемпературних гомогенних реакцій окиснення і піролізу вуглеводнів, у тому числі під час протікання їх в зоні горіння. Встановлені закономірності протікання хемічних реакцій і фізичних явищ процесу неповного горіння вуглеводнів із киснем дали можливість розробити теоретичні основні і математичні моделі високотемпературних гомогенних процесів одержання ацетилену й етилену з вуглеводневої сировини.

Під керівництвом професора В. Шевчука розроблено новий оригінальний процес одержання ацетилену оксидативним піролізом природного газу. Сконструйовані промислові реактори піролізу за своєю продуктивністю удвічі потужніші за закордонні. Вони ввійшли як серцевина п'яти виробництв з одержання ацетилену з природного

газу на території колишнього СРСР. Винаходи запатентовані в Румунії, Англії, Німеччині. Продано ліцензію Румунії.

На основі проведених досліджень реакції розкладу та окиснення сполук різних класів розроблені і захищені авторськими свідоцтвами і патентами нові методи одержання багатотоннажних продуктів органічного синтезу — ціанистоводневої кислоти, фторомономерів, оксиду пропілену й ацетальдегіду, надоцтової кислоти, нижчих карбонових кислот, алкілфенолів, аеросилу. Більша частина розроблених процесів пройшла випробування на дослідних установках країни.

Протягом останніх років разом зі своїми учнями В. Шевчук досліджує нову технологію переробки газу, яку можна назвати „Технологією нового покоління”. Створюються науково-теоретичні основи каталітичних процесів одержання ненасичених і ароматичних вуглеводнів із газів різного походження (природного, супутнього нафтового, нафто-заводських і газів коксування вугілля та сланців).

Нині В. Шевчук працює науковим консультантом Кременчуцького заводу технічного вуглецю.

З підсумками своїх наукових робіт, В. Шевчук неодноразово виступав на міжнародних, всесоюзних, республіканських конференціях та конгресах.

Крім наукової та педагогічної діяльності, В. Шевчук багато часу і сили віддавав і віддає громадській роботі. Протягом багатьох років був головою правління товариства „Знання” у Національному університеті „Львівська політехніка”, заступником голови спеціалізованої ради при НУ „Львівська політехніка”, членом редколегії журналу „Хемічна промисловість”.

Нагороджений орденом і медаллю, почесним знаком „Відмінник хемічної промисловості”.

Леонід КВИТКОВСЬКИЙ

Дійсному членові НТШ (від 22 жовтня 1998 р.), членові управи Українського лікарського товариства (УЛТ), докторові медичних наук, професорові кафедр факультетської та шпитальної терапії Львівського національного медичного університету, дійсному членові Європейської асоціації нефрологів (ERA/EDTA), Міжнародного товариства штучних орґанів (ISAO), наукового Комітету Дунайської асоціації нефрологів (DAN), заступникові голови правління української асоціації нефрологів, ревматологів, талановитому лікарю-терапевту Богданові-Михайлові Коваліву виповнюється 85 років.

Народився Б. Ковалів 25 грудня 1928 р. у Львові у родині знаного у Львові приватного підприємця Михайла Коваліва та Марії-Пелагії Осьмак. Абсолютно Української академічної гімназії у Львові, вищу освіту здобув у Львівському медичному інституті, який закінчив в 1951 р. за спеціальністю „лікар”.

У 1951—1952 рр. працював завідувачем лікарської дільниці с. Скваряви Золочівського р-ну

Львівської обл., 1952—1953 рр.— ординатором терапевтичного відділу 8-ї лікарні м. Львова; 1953—1968 рр.— науковим співробітником Львівського НДІ туберкульозу; 1968—1985 рр.— доцентом, професором кафедр факультетської терапії педіатричного, стоматологічного та санітарно-гігієнічного факультетів, а 1985—2000 рр.— шпитальної терапії Львівського медичного університету імені Данила Галицького.

1958 р. захистив кандидатську дисертацію „До питання про функціональний стан нирок у хворих легеневою туберкульозом”, а 1966 р.— докторську дисертацію „Неспецифические поражения почек при туберкулезе: современная клиника, диагностика и лечение”.

Науковий доробок Богдана Коваліва становить понад 230 наукових праць, серед яких вісім монографій, підручник, три словники. Напрями його наукових досліджень — питання пульмонології, фтизіатрії, нефрології, клінічної коагулології, застосування української стенографії (за системою Олександра Панейка) в перекладно-лінгвістичній медицині. Як науковець-клініцист і практик, результати своїх досліджень з пульмонології, фтизіатрії, нефрології та клінічної коагулології Богдан Ковалів широко висвітлював на численних конференціях, наукових сесіях, національних з'їздах і конгресах в Україні та за кордоном (1990—2006 рр. у 16 країнах Європи, Канаді і Тайвані).

Б. Ковалів підготував 17 кандидатів наук, створивши регіональну нефрологічну школу в Україні. Організатор і керівник нефрологічної клініки Львівського медичного університету (1970), в 1975—1993 рр. — головний нефролог Львівського облздороввідділу, член терапевтичної школи ЛНМУ, організатор 1-го Пленуму правління Всесоюзного наукового товариства нефрологів у Львові — Івано-Франківську (1970), Всесоюзної школи нефрологів у Трускавці (1972) і Моршині (1980) та республіканської конференції на тему „Гломерулонефрит“ у Львові (1976).

Богдан Ковалів — відомий інтерніст-нефролог в Україні та за кордоном, на його праці покликанняються в численних монографіях, багатотомних посібниках з інтерністики, фтизіатрії, нефрології, журнальних статтях та збірниках.

Основні праці Б. Коваліва:

— Поражение почек при легочном и костно-суставном туберкулезе. Москва, 1963; Поражение почек при туберкулезе: клиника и лечение. Москва, 1970 — у цих виданнях висвітлено клініку, особливості діагностики різномірних форм уражень нирок та їх нозоморфоз у туберкульозних хворих залежно від стану активності основної недуги. Книжка стала підручником для науковців та клініцистів, отримала позитивні відгуки багатьох патологів, фтизіатрів та урологів в Україні і за кордоном.

— Гломерулонефрит. Ленинград, 1980 (у співавторстві); Редкие и атипичные синдромы и заболевания в клинике внутренних болезней. К., 1983 (у співавторстві); Нефротический синдром. Санкт-Петербург, 1992 (у співавторстві); Hochdruck und Niere. München, 1994 (у співавторстві) — у цих працях описані рідкісні й атипові синдроми та нозологічні форми захворювань нирок у клініці внутрішніх хвороб, клінічні варіанти, частота та перебіг гемокоагуляційних ускладнень при нефротичному синдромі — особливо „хамелеонний“ форми уражень нирок, проблема артеріальної гіпертензії при різних клінічних проявах амілоїдозу нирок і тактика при її подоланні, а також гепаринотерапія конкретних клінічних форм гломерулонефриту;

— Нефрология. К., 1995 (у співавторстві) — перший українськомовний підручник, який містить окремий розділ про амілоїдне ураження нирок;

— Гепарин і гепариноїди у клінічній практиці. Львів, 2003 (у співавторстві) — праця видана в ЛНМУ та НТШ, в ній усебічно висвітлено підходи до ви-

користання стандартного гепарину, усіх відомих фракціонованих гепаринів та гепариноїдів з урахуванням тромботичного і геморагічного ризику хворого та функціонального стану нирок. Її високо оцінили українські і закордонні (США, Польща) нефрологи, фармакологи, гематологи та ангіохірурги, в такому контексті вона не має аналогів в українській та світовій спеціалізованій літературі.

Для орфографічного словника українських медичних термінів (1993) та українсько-латинсько-англійського медичного тлумачного словника (1995, т. I, II) Б. Ковалів підготував гасла з нефрології та близьких суміжних спеціальностей.

У п'яти методичних рекомендаціях подані науково обґрунтовані матеріали про діагностику та лікування ниркової недостатності при нефрозах і нефритах у туберкульозних хворих, амілоїдозу внутрішніх органів у клініці туберкульозу, покази та методику інфузійної хеміотерапії туберкульозу, діагностику і принципи лікування „вперше виявленої“ хронічної ниркової недостатності — проблеми, яка лише останніми роками привернула увагу світової нефрології.

Найвищої оцінки заслуговує активна громадська діяльність Богдана Коваліва, його внесок у відродження НТШ та УЛТ у Львові. У 1992—1996 рр. він був головою Комісії лікарської етики та Статутної комісії УЛТ, а також співавтором і головою редакційної колегії Етичного кодексу лікаря.

Богдан Ковалів — активний учасник з'їздів Всеукраїнського лікарського товариства, Конгресів Світової федерації українських лікарських товариств, щорічних сесій НТШ.

За багаторічну плідну працю у медичній науці, дидактиці і практиці охорони здоров'я Богдан Ковалів отримав грамоти Міністерства охорони здоров'я, управління охорони здоров'я та виконавчого комітету Львівської міської ради і Клінічного центру західного оперативного командування та неодноразові подяки і премії Львівського науководо-дослідного інституту туберкульозу і Львівського національного медичного університету.

Свій ювілей Богдан Ковалів зустрічає сповнений наукових планів і творчої наснаги. Друзі, колеги, учні вітають шановного ювіляра з цією датою і бажають йому міцного здоров'я, довгих років життя, нових наукових здобутків, здійснення усіх задумів та мрій.

Олександра МАТЕШУК-ВАЦЕБА

16 липня 2013 р. відомому в Україні та світі вченому, талановитому лікарю-онкологу, доктору медичних наук, професору, заслуженому діячу науки і техніки України, д. чл. НТШ (від 15 грудня 1992 р.), заслуженому професору, багаторічному завідувачу кафедри онкології та радіології, проректору з лікувальної та наукової роботи Львівського національного медичного університету ім. Данила Галицького, дійсному членові Академії наук Вищої школи

України, Нью-Йоркської АН, голові Львівського онкологічного товариства, членові Президії Українського онкологічного товариства в м. Києві, членові Головної управи Українського лікарського товариства (УЛТ) у Львові, голові Суду лікарської честі, голові „Львівської бесіди“, Президентові Львівського відділення милосердя і здоров'я, члену редакційної колегії часописів „Acta chirurgica Austriaca“ (Відень), „Acta medica Leopoliensia“ (Львів), „Практична медицина“ (Львів), „Вісник НТШ“ (Львів), „Онкологія“ (Київ), „Лікарський збірник“ (Львів) Борисові Білинському виповнилося 80 років.

Народився Б. Білинський 16 липня 1933 р. у м. Збараж Тернопільської обл. у сім'ї відомого на західних теренах України лікаря і громадського діяча Тараса Білинського. У 1940—1943 рр. навчався у Збаразькій школі, з 1943 р. продовжу-

вав навчання у Львові в 1-й українській гімназії, з 1944 р.— у Криниці (Польща), у 1944—1945 рр. — у Равельсбасі (Австрія). 1945 р. родина повернулася до Львова, 1950 р. Борис Білинський закінчив Львівську середню школу №8 і вступив на лікувальний факультет Львівського державного медичного інституту (нині — Львівський національний медичний університет ім. Данила Галицького). Ще під час навчання в інституті брав активну участь у роботі наукового студентського товариства. Після закінчення навчання 1956 р. упродовж трьох років працював хірургом-онкологом Бориславської міської лікарні, з 1958 р.— завідувачем хірургічного відділення Городецької ЦРЛ Львівської обл., а з 1959 р.— хірургом І хірургічного відділення Львівської обласної клінічної лікарні.

Талановитий хірург-практик активно займався і науковою роботою. 1963 р. захистив кандидатську дисертацію на тему „Імплантаційні рецидиви раку молочної залози і їх зв'язок з раковими клітинами в рані при мастектомії“. З 1963 по 1966 р. працював старшим науковим співробітником Львівського науково-дослідного інституту гематології та переливання крові. Під керівництвом А. Гнатишака 1966 р. була створена перша на теренах колишнього Радянського Союзу кафедра онкології у Львівському державному медичному інституті, а Львівський онкологічний диспансер став першим клінічним онкологічним закладом. Саме на цю кафедру був обраний доцентом Борис Білинський, де відразу проявив себе талановитим педагогом, блискучим лектором, невтомним науковим пошуковцем. 1972 р. захистив докторську дисертацію на тему „Функціональний стан печінки в динаміці опікової хвороби“. 1977 р. став професором кафедри онкології та радіології, з 1979 р. д-ру Б. Білинському надано звання професора. Від 1986 до 2004 р.— завідувач цієї кафедри, де активно працює професором до сьогодні.

Науковий доробок Бориса Білинського становить понад 500 наукових праць, серед яких 12 монографій, підручник „Онкологія“ (4 перевидання — 1992, 1998, 2004, 2007), п'яти авторських свідоцтв на винаходи. Б. Білинський підготував 19 кандидатів і 2 докторів наук, створивши потужну онкологічну школу в Україні. Колеги та учні, вдячні пацієнти завжди відзначають його феноменальну ерудицію, сучасне наукове мислення, інтелігентність, тактовність, розсудливість, доброзичливість, оптимізм та невичерпну енергію.

Головними напрямками наукових досліджень Б. Білинського є проблеми хірургічного і комплексного лікування злоякісних пухлин, зокрема вивчення закономірностей метастазування злоякісних пухлин, імунологія злоякісних пухлин та індивідуалізація лікування злоякісних пухлин, пухлинний токсикоз і методи детоксикації в онкології, імунологія і біохемія опікової хвороби.

Коли у 1986 р. сталася трагедія України — катастрофа у Чорнобилі, одним з перших відгукнувся Борис Білинський. Його численні праці, лекції, виступи щодо об'єктивної оцінки наслідків, онкологічних аспектів Чорнобильської катастрофи, є неоціненними.

Вагомим внеском у медичну науку та практику стало видання монографій „Індивідуалізація медикаментозного лікування онкологічних хворих“ (К., 1985), „Імунологічні механізми природної протипухлинної резистентності“ (К., 1991), „Ад'ювантна хіміотерапія раку грудної залози“ (Львів, 1997),

„Помилки в онкології“ (Львів, 2013), а також чотирьох видань фундаментального підручника з онкології. Наукові здобутки Бориса Білинського застосовують на найвищому академічному визнання.

Впродовж десяти років (1981—1991) працював проректором із лікувальної, а згодом — і з наукової (1991—2000) роботи Львівського медичного університету.

Неперевершеною є його майстерність лектора. Б. Білинський не раз читав лекції за кордоном, зокрема у Будапешті, Гані, Нью-Йорку, Філадельфії, Бостоні (Гарвардський університет), Північній Америці, Гамбурзі, Відні, Глазго, Лондоні, Каннах. І завжди лекції та виступи цього вченого світового рівня, істинно європейського професора викликали велике зацікавлення.

Б. Білинський — активний громадський діяч, він зробив чималий внесок у відродження державности України. Був депутатом Львівської обласної ради Першого демократичного скликання, членом Краєвої ради Народного Руху України, сприяв демократичній перебудові в системі охорони здоров'я Львівщини, заклад основи організації першого в Україні „Госпісу“.

Ювіляр — член редакційної колегії часопису „Лікарський збірник“, УЛТ, Лікарської комісії НТШ, активний учасник усіх з'їздів Всеукраїнського лікарського товариства, конгресів Світової федерації українських лікарських товариств, щорічних сесій НТШ.

1999 р. нагороджений відзнакою Президента України Орденом „За заслуги III ступеня“ і медаллю „Захисник Вітчизни“. Відзначений Почесною грамотою Львівської обласної ради (2000), Почесною грамотою Міністерства охорони здоров'я (2001), Грамотою Асоціації ветеранів спорту (2005). Нагороджений медаллю Президента Австрії (1990) за організацію співпраці з Науковим товариством Австрії у справі стажування молодих українських науковців у Відні, нагороджений медаллю Києво-Галицької метрополії УГКЦ „За вклад у справу відродження“. Борис Білинському присуджено звання почесного професора Інституту експериментальної патології, онкології і радіології ім. Р. Є. Кавецького АН України. 2004 р. ювіляра нагороджено грамотою від Верховного архієпископа Львівського, Києво-Галицького митрополита, Кардинала Римської Церкви Любомира Гузара за відродження шпиталю ім. Митрополита Андрея Шептицького „Народна лікарня“, 2009 р.— медаллю ім. М. Панчишина за активну діяльність УЛТ у Львові, а також Львівською обласною радою нагороджений пам'ятною медаллю Степана Бандери.

Зі студентських років Б. Білинський захоплювався альпінізмом, щороку чимало мандрував Карпатами, підкоряв Альпи. Від 1951 до 1992 р. він здійснив 30 сходжень, зокрема 25 на Кавказі, три на Тянь-Шані.

Свій ювілей Борис Білинський зустрів у розквіті сил. Учений активно працює на кафедрі онкології та радіології ЛНМУ, у Львівському онкологічному товаристві, виконує величезну громадську роботу в Науковому товаристві ім. Шевченка та Українському лікарському товаристві.

Друзі, колеги, учні вітають дорогого Ювіляра зі славною датою і бажають йому міцного здоров'я, творчої наснаги, нових наукових здобутків і ще багато років плідної праці на користь української науки.

Олександра МАТЕШУК-ВАЦЕБА

ському.

Народився В. Похмурський 2 серпня 1933 р. у с. Борткові Краснянського (тепер — Золочівського) р-ну на Львівщині у селянській сім'ї. 1956 р. закінчив гірничо-промисловий факультет Львівського політехнічного інституту за спеціальністю „інженер-механік“, з 1956 по 1961 р. працював на Чернівецькому машинобудівному заводі, де пройшов шлях від інженера до начальника конструкторського бюро, заступника головного конструктора заводу. У 1961 р. перейшов на наукову роботу в Інститут машинознавства й автоматики АН УРСР (тепер — Фізико-механічний інститут ім. Г. В. Карпенка НАН України), в якому працює дотепер завідувачем відділу фізико-хімічних методів зміцнення та захисту металів (від 1970 р.), та заступником директора з науково-дослідної роботи (з 1991 р.).

Йому належить значний внесок у теорію корозійно-механічного руйнування металів і сплавів, дослідження впливу різних агресивних середовищ на структуру та властивості металів. Створив унікальну експериментальну базу для вивчення впливу масштабного і частотного ефекту на опір корозійній втомі конструкційних матеріалів. Важливе значення для глибшого розуміння механізму руйнування металу під час його циклічного навантаження у корозивному середовищі мають його фундаментальні дослідження закономірностей зміни електрохімічних параметрів металів на початковій стадії їх корозійної втоми, які дали можливість запропонувати нові методи прискореного визначення опірності корозійно-втомному руйнуванню сталей і сплавів. За цикл цих досліджень В. Похмурський удостоєний наукової премії ім. Г. В. Карпенка НАН України (1989).

Істотний його внесок у розвиток теорії та технології захисних покриттів, зокрема, створення нових композиційних захисних покриттів, вивчення їх впливу на міцність металів та широкомасштабне впровадження наукових розробок у виробництво. За розробку і освоєння комплексу технологічних процесів виробництва великогабаритних валів для унікальних суден морського флоту та атомних криголамів В. Похмурський у 1983 р. у складі авторського колективу суднобудівників удостоєний звання лауреата премії Ради Міністрів СРСР, а за комплексну роботу „Наукові основи та технічні засоби електрохімічних методів систем контролю екологічної безпеки та корозійної активності техногенних середовищ“ йому присуджено Державну премію України в галузі науки і техніки за 2002 р.

Разом зі своїми учнями розробив нові безхроматні екологічно чисті пігменти і полімерні по-

криви для тривалого протикорозійного захисту металоконструкцій, в основі яких лежить ефект синергізму. Запропоновані ідеї лягли в основу спільного міжнародного проєкту, виконаного за програмою „Інтас“ ФМІ, НТУ „Харківський політехнічний інститут“, Університетом Манчестера (Великобританія), Інститутом фізичної хемії (Будапешт), Інститутом фізичної хемії та електрохемії Російської академії наук (Москва), а також окремого проєкту, що виконувався під його керівництвом на замовлення Європейського аерокосмічного агентства.

В. Похмурський разом зі своїми учнями вперше виявили і теоретично обґрунтували явище пришвидшення дифузійних процесів у металах під дією розчиненого в них водню, що відкриває перспективу створення нової прогресивної водневої технології термічної та хіміко-термічної обробки сталей та прецизійних сплавів. Виявлено, що під впливом розчиненого водню знижується критична температура атомного упорядкування, значно прискорюються процеси утворення упорядкованих атомних структур у сплавах системи Fe-Ni, Fe-Mo і Ni-Mo. Вперше встановлено, що застосування газоподібного водню під час дифузійного зварювання заліза з нікелем майже на порядок збільшується коефіцієнт взаємодифузії та істотно зменшується енергія активації процесу.

В. Похмурський від 1987 р. донині є першим заступником голови Республіканської міжвідомчої науково-технічної ради з проблем корозії та протикорозійного захисту металів при Президії НАН України. Він — член ради Західного наукового центру НАН і МОН України (заступник голови — 1999—2006), член Міжнародної корозійної ради (ICC), Європейської корозійної федерації (EFC), Європейського товариства з цілісності конструкцій (ESIS), дійсний член Наукового товариства ім. Шевченка. Він — член редколегій міжнародних журналів „Фізико-хімічна механіка матеріалів“ (у 1967—1988 рр.— заступник головного редактора), „Фізико-хімія поверхності і захист металів“ (Російської академії наук), „Inzenerija powierchni“ (Польща), „Питання атомної науки і техніки“ — серія „Фізика радіаційних пошкоджень і радіаційне матеріалознавство“. Неодноразово виступав із доповідями на міжнародних конференціях у Німеччині, Норвегії, Польщі, Росії, Словаччині, Туреччині, Угорщині, Україні, Фінляндії, Франції, Хорватії, Чехії та інших країнах. В. Похмурський започаткував 1992 р. проведення в Україні міжнародних конференцій-виставок із проблем корозії та протикорозійного захисту матеріалів, які під його керівництвом проводяться щодва роки уже понад 20 років.

1992 р. з ініціативи В. Похмурського засновано Українську асоціацію корозіоністів, президентом якої його обрано.

Ювіляр — автор і співавтор понад 750 публікацій у вітчизняних і зарубіжних виданнях, у тому числі 14 монографій та понад 60 винаходів. Відзначимо такі його праці, як „Коррозионная усталость металлов“ (1985); „Корозійно-механічне руйнування зварних конструкцій“ (1995); „Вплив водню на дифузійні процеси в металах“ (1998); „Конструкційні матеріали енергетичного обладнання. Властивості, деградація“ (2003); „Електродугові відновні та захисні покриття“ (2005), „Міцність та довговічність нафтогазового обладнання“ (2006); „Корозійна втома металів і сплавів“ (2008); „Мето-

ди електрохімічних досліджень металів у високо-температурних водних середовищах“ (2010) та ін.

В. Похмурський створив свою наукову школу з корозійно-механічного руйнування і захисту від корозії конструкційних матеріалів. Під його керів-

ництвом підготовлено понад 50 кандидатів і докторів наук.

Зичимо ювілярові міцного здоров'я на довгі роки та нових творчих звершень.

Іван ЗІНЬ

Цього року виповнилося 80 років дійсному члену НТШ (від 1992 р.), довголітньому голові Комісії фізики Товариства, відомому фізику Ярославу Довгому.

Народився Я. Довгий 30 вересня 1933 р. у с. Німшині (тепер — Галицького р-ну Івано-Франківської обл.), де здобув початкову освіту, продовжив її у семирічці села Бовшева, а закінчив

середню школу 1951 р. у Більшівцях. 1951—1956 рр. навчався на фізико-математичному факультеті Львівського університету, 1957—1960 рр. — в аспірантурі Інституту фізики АН України, 1964 р. захистив кандидатську дисертацію на тему „Дослідження оптичних властивостей гіротропних кристалів та молекулярних кристалів з домішками“.

З 1960 р. Я. Довгий працює у Львівському університеті ім. І. Франка асистентом, доцентом (1966), професором (1987) кафедри експериментальної фізики. 1985 р. захистив докторську дисертацію на тему „Оптичні спектри і енергетична структура нелінійних кристалів“. Відтоді здійснив великий комплекс оптико-спектральних досліджень, які здобули широке визнання в Україні та за її межами, про що, зокрема, свідчить відзнака циклу його праць Премією НАН України імені А. Ф. Прихотька.

До переліку наукових здобутків Я. Довгого та його учнів входить виявлення і дослідження нового типу елементарних збуджень — циркулярних екситонів у гіротропних кристалах за низьких температур; встановлення впливу топології гіраційної поверхні на інверсію знаку поворотної здатності у кристалах певного типу; розроблення методу кругових діаграм для обчислення оптичних характеристик багатошарових тонкоплівкових систем; проведення комплексних досліджень оптичних характеристик катодолюмінесцентних екранів; виявлення ефекту Франца-Келдиша в кристалах CdS у постійному та змінному електричних полях; розшифрування зонної структури ромбічної та кубічної модифікацій шаруватих кристалів TlJ; дослідження електронної будови та оптики нелінійних кристалів; оптико-спектральні дослідження керамічних тонкоплівкових та монокристалічних зразків високотемпературних надпровідників. Важливу роль у забезпеченні належного рівня підготовки студентів-фізиків за оптичними спеціалізаціями відіграла перша в Україні монографія Я. Довгого з лазерного практикуму. Багаторічна плідна робота ювіляра на педагогічній ниві відзначена званням „Заслужений професор Львівського національного університету ім. Івана Франка“.

Я. Довгому притаманне прагнення до максимальної об'єктивності як у науці, так і у висвітленні історії науки та ролі в ній окремих постатей. Не меншою мірою це стосується вивчення історії рідного народу. Тож закономірно, що коли 10 листопада 1989 р. відбувалися організаційні збори Фізичної комісії НТШ, саме Я. Довгий виголосив доповідь про Програму її діяльності. Обрання його заступником голови комісії незабутнього професора Романа Гайди започаткувало їх плідну співпрацю в НТШ. Першою пам'ятною подією, ініційованою Фізичною комісією НТШ, стали наукові читання (23 січня 1990 р.), присвячені 85-річчю від народження дійсного члена НТШ (з 1932 р.) професора Львівського університету Василя Міліянчука. Я. Довгий виголосив доповідь „Оптичні спектри високотемпературних надпровідників“, а також в окремій доповіді проаналізував напрями діяльності комісії на перспективу.

На зборах Математично-фізичної секції НТШ у грудні 1990 р. вчений виступив з доповіддю „Українські вчені за кордоном: наукова школа професора Олександра Смакули“. Саме глибокому вивченню наукової спадщини та складних життєвих доріг цього видатного фізика ХХ ст. й проведенню низки заходів щодо популяризації його імені в Україні та за її межами присвятив Я. Довгий майже 15 років наполегливої праці. У травні 1991 р. у селі Добриводи на Тернопільщині, де народився дійсний член НТШ (з 1930 р.) Олександр Смакула, який працював у провідних наукових центрах Німеччини та США, перед учнями і вчителями місцевої школи з розповідями про їхнього земляка виступив Я. Довгий. Він же був ініціатором і головою оргкомітету I Міжнародного симпозіуму „Технологія і фізичні властивості матеріалів твердотільної електроніки і оптики“, який відбувся 15—16 травня 1992 р. у Львівському університеті ім. І. Франка. Матеріали про внесок О. Смакули у світлотехніку, зібрані професором Я. Довгим, були представлені на Міжнародній світлотехнічній конференції, що відбулась у Тернополі 25—27 жовтня 1995 р. У березні 1996 р. на вшанування свого видатного земляка тернополяни заснували Фонд Олександра Смакули, обравши Я. Довгого його головою. Визначною подією став II Міжнародний Смакуловий симпозіум „Фундаментальні і прикладні проблеми сучасної фізики“ (Тернопіль, 6—10 вересня 2000 р.). Як співголова оргкомітету й голова програмного комітету симпозіуму, Я. Довгий доклав значних зусиль для його проведення й підготовки відповідних видань, проведення низки інших заходів з нагоди 100-річного ювілею О. Смакули. Зокрема уклав бібліографічний покажчик праць вченого, був головою видавничої ради та автором вступної статті першого тому його наукових праць, виданого українською мовою у 2000 р. Загалом вчений присвятив О. Смакулі 20 вагомих публікацій, які опубліковані в таких виданнях, як „Вісник НАН України“, „Український фізичний журнал“, „Вісник НТШ“, „Вісник Фонду О. Сма-

кули“, „Фізичний збірник НТШ“, „Світ фізики“, а також у газетах. До речі, саме стаття Я. Довгого „Формула Смакули“, опублікована в книжці „Аксіоми для нащадків“ (Львів, 1992), відкрила ім'я Смакули багатьом фахівцям-фізикам та й широкій науковій громадськості.

У згаданому збірнику нарисів „Аксіоми для нащадків“ є ще одна публікація Я. Довгого — „Наукова школа професора Стасіва“ про дійсного члена НТШ (з 1936 р.) Остапа Стасіва, який зробив значний внесок у розвиток фізики. Я. Довгий був організатором Меморіального наукового семінару „Фізичні механізми первинних фотопроцесів у фотографічних матеріалах“, присвяченого 90-річчю від народження О. Стасіва, що відбувся у Львівському університеті ім. І. Франка 15 січня 1993 р., співорганізатором міжнародної наукової конференції „Фізика процесів у середовищах для оптичного запису інформації“ (Львів, 2003) до 100-річчя О. Стасіва. Матеріали цієї конференції опубліковані в 6-му томі „Фізичного збірника НТШ“.

Я. Довгий ініціював та провів об'єднаний науковий семінар фізичного факультету ЛНУ та Комісії

фізики НТШ „Політипні мартенситні структури“ (5 травня 2001 р.), присвячений 70-річчю від народження Богдана Николина. Відповідні матеріали опубліковані в 5-му томі „Фізичного збірника НТШ“. Я. Довгий є постійним членом редколегії цього видання, а від 4-го тому — відповідальним редактором. Публікує у цьому виданні свої статті, зокрема „Природознавчий аспект діяльності Наукового товариства ім. Шевченка (До 110-річчя „Збірника Математично-природописно-лікарської секції НТШ“)“, „Вражає краса його інтелекту. Слово на пошану А. Свідзинського“ та ін.

Я. Довгий — активний член редколегії науково-популярного журналу „Світ фізики“, на сторінках якого опублікував низку цікавих статей. Яскравою подією для фізиків України (і не лише) став вихід у світ книжки Я. Довгого „Чарівне явище — надпровідність“ (2000) у започаткованій ним серії „Бібліотека молодого науковця“.

Зичимо Вам, дорогий ювіляре, міцного здоров'я та нових інтелектуальних здобутків!

Роман ПЛЯЦКО, Ігор СТАСЮК

24 листопада 2013 року виповнилося 80 років від народження Григорія Возняка — кандидата педагогічних наук, дійсного члена Наукового товариства імені Шевченка (від 26 листопада 2011 р.), професора кафедри фізики, математики та інформатики Кременецького обласного гуманітарно-педагогічного інституту ім. Тараса Шевченка.

Ювіляр родом зі с. Розжалова Радеківського р-ну Львівської обл. 1947 р. закінчив Бишівську семирічну школу, 1952 р. — Сокальське педагогічне училище. З 1952 по 1957 р. працював учителем математики і фізики Савчинської, а згодом — Острівської семирічної школи Забузького р-ну Львівської обл. З 1957 по 1976 р. працював учителем математики Корчинської середньої школи Радеківського р-ну Львівської обл. Заочно навчався у Львівському державному університеті ім. Івана Франка на механіко-математичному факультеті, який закінчив 1962 р. за спеціальністю „математика“.

Працюючи вчителем математики, проводив велику класну і позакласну роботу з обдарованими учнями. На уроках приділяв значну увагу диференційованій та індивідуальній роботі з учнями. Найкращі учні відвідували факультативні заняття, навчалися в республіканській та всесоюзній заочних фізико-математичних школах при Київському і Московському університетах.

Заняття в школі проводилися методами наукового дослідження та проблемним. Упродовж 1963—1976 рр. його учні були постійними переможцями районних і обласних олімпіад, 19 разів завойовували призові місця на республіканських олімпіадах, тричі здобували призові місця на всесоюзних олімпіадах. Більшість його вихованців ставала студентами вищих навчальних закладів,

де були потрібні ґрунтовні математичні знання.

За сумлінну роботу в справі навчання, за активну участь у педагогічних конференціях, за значний внесок у підготовку школярів до участі в обласних, республіканських та всесоюзних олімпіадах юних математиків Міністерство освіти Української РСР та Український республіканський комітет профспілки працівників освіти, вищої школи і наукових установ неодноразово нагороджували його грамотами (1966—1977). 1968 р. був делегатом Всесоюзного з'їзду вчителів; 1968 р. нагороджений значком „Відмінник освіти“. В 1970 р. Міністерство освіти України РСР присвоїло йому звання „Учитель-методист“.

1970 р., за рекомендаціями професорів О. Дубинчук та І. Тесленка (працівників Українського науково-дослідного інституту педагогіки), був залучений до наукової роботи з методики викладання математики. Працюючи вчителем математики, неодноразово брав участь у республіканських та всесоюзних науково-педагогічних конференціях (у м. Львові, Києві, Харкові, Слов'янську, Москві, Казані).

1972 р. склав кандидатські іспити в Київському педагогічному університеті і почав працювати над дисертацією під керівництвом Г. Бевза, а пізніше — В. Гусева. 1979 р. у Московському всесоюзному педінституті захистив кандидатську дисертацію на тему „Екстремальні задачі як засіб прикладної орієнтації шкільного курсу математики“.

В 1977—1981 рр. працював старшим викладачем кафедри математики Луцького педінституту ім. Лесі Українки. З 1980 по 2006 р. працював на посаді доцента кафедри математики та методики викладання математики Тернопільського педагогічного університету ім. В. Гнатюка. З 1 лютого 2007 р. і донині обіймає посаду професора кафедри математики, фізики та інформатики Кременецького обласного гуманітарно-педагогічного інституту ім. Т. Шевченка.

Григорій Возняк опублікував понад 200 науково-математичних праць, які стосуються питань прикладного спрямування шкільного курсу мате-

матики та запобігання прогалин у знаннях учнів. Він — автор шести монографій про наукові дослідження математиків — дійсних членів НТШ, а також 69 навчальних посібників із диференційованих дидактичних матеріалів зі шкільного курсу математики. Співавтор шкільних підручників з математики для 5—6-х класів і алгебри для 7—9-х класів загальноосвітніх навчальних закладів (1994—2013). Підручники з математики для 5—6-х класів перевидавались російською, польською, угорською, румунською, кримськотатарською мовами (1995—2000).

Григорій Возняк у своїх науково-методичних посібниках аналізує можливості посилення прикладної спрямованості шкільного курсу математики, розкриває спеціальні математичні та методичні прийоми здійснення взаємозв'язку теорії з практикою на всіх етапах вивчення математики, що ґрунтуються на двох основних прийомах: розв'язування адекватних прикладних задач з різними фабулами і наповнення абстрактної задачі конкретним практичним змістом. Значну увагу приділяє тому, як навчити учнів складати математичні моделі реальних ситуацій, висувати гіпотези, перевіряти їх, робити висновки та узагальнення. Розроблені математичні прийоми опубліковані в його шкільних підручниках та посібниках з математики для 5—9-х класів.

У посібниках, в яких приділяється увага прогалинам у знаннях учнів та їх запобігання, автор Г. Возняк пропонує для вчителя методичні прийоми, які допомагають з'ясувати причини їх виникнення, а також передбачити і попередити їх появу.

Вчений публікує свої дослідження в науково-популярних виданнях, присвячених математикам — дійсним членам НТШ, висвітлює життєвий і творчий шлях славетних українських математиків: М. Кравчука, В. Левицького, М. Зарицького, М. Чайковського, М. Петровича та ін. У монографії надає методичні рекомендації щодо використання цього матеріалу в педагогічній діяльності.

Серед математичних задач, присвячених розв'язанню проблем оптимізації, важливе місце

займають екстремальні, пов'язані з питаннями „найбільше“, „найменше“, „найкраще“, „найбільш вигідне“, в тому числі з поняттям „екстремуми“. Для розв'язання їх автор розробив спеціальні методи: „метод опорних функцій“, „метод оцінки“, „метод перебору“, „метод перетворення площин“.

Григорій Возняк — активний учасник і спів-організатор наукових конференцій і зборів Тернопільського осередку НТШ, член редколегій щорічних збірників праць. Ініціатор і організатор всеукраїнських, регіональних та обласних наукових конференцій, присвячених життю і творчості видатних українських математиків, дійсних членів НТШ: В. Левицького (1997), М. Чайковського (2007), М. Зарицького (2009), М. Кравчука (2002, 2012). Активно популяризує НТШ.

Про наукові здобутки Г. Возняка згадано в методичних посібниках та наукових статтях. Зокрема, посилення на дослідження проблем „Прикладна спрямованість шкільного курсу математики“ подано в посібниках: Н. А. Теретина „Прикладная направленность школьного курса математики“ (Москва, 1990); Л. Філонта, В. Швець „Елементи стереометрії в курсі математики основної школи“ (К., 2006); Т. Грицюк „Прикладні задачі як засіб реалізації міжпредметних зв'язків“ (журнал „Математика в школі“, 2010, № 10) та ін. Диференційовані дидактичні матеріали шкільного курсу математики містяться у посібнику Т. Корнієнка і В. Фіготія „Алгебра. Дворівнева методика викладання“ (К., 2007) та ін.

Міжнародний фонд „Відродження“ за значні успіхи в науковій та освітній діяльності 1998 р. надав Григорію Возняку грант МНОП (Міжнародної науково-освітньої програми) для вчених і викладачів.

Свій ювілей Григорій Возняк відзначає, як звично, на викладацькій роботі в інституті, де його поважають, цінують, шанують і завжди можуть сподіватися на пораду і підтримку.

Щиро вітаємо Ювіляра, бажаємо міцного здоров'я, плідної праці, радості в родині на довгі роки життя.

Михайло АНДРЕЙЧИН

Цього року виповнилося 75 років дійсному членові НТШ (від 2007 р.), академіку НАН України (2009), почесному докторові Інституту теоретичної фізики ім. М. М. Боголюбова НАН України (2010) та Інституту фізики конденсованих систем НАН України (2013) Олександрові Бакаю.

Народився О. Бакай 16 вересня 1938 р. у Харкові. 1955 р. закінчив Пе-

трівсько-Роменську середню школу (нині — Гадяцький р-н на Полтавщині). Вищу освіту здобув у Харківському державному університеті, закінчив фізико-математичний факультет за спеціальністю „фізик“ (1956—1961). 1966 р. захистив кандидатську дисертацію „Вплив періодичних та випадкових збурень на нелінійні системи“, у

1972 р. — докторську дисертацію „Питання теорії нелінійних коливань та їх застосування в фізиці“. Від 1961 р. працює в Харківському фізико-технічному інституті (нині — Національний науковий центр „Харківський фізико-технічний інститут“): 1961—1963 рр. — молодшим науковим співробітником, 1963—1967 рр. — науковим співробітником, 1967—1969 рр. — молодшим науковим співробітником зі ступенем, 1969—1976 рр. — старшим науковим співробітником, 1976—1981 рр. — начальником лабораторії, від 1981 р. — завідувачем теоретичного відділу. Одночасно — професор Харківського державного університету (за сумісництвом, 1977—1999), професор Білгородського педагогічного університету (за сумісництвом, 1994—1998). Створив наукову школу, серед його учнів 13 кандидатів і п'ять докторів наук. Він — автор близько 300 наукових публікацій та шести монографій.

О. Бакай розвинув теорію нелінійних багатохвильових явищ у суцільних середовищах — плазмі, іоносферній плазмі, твердому тілі, ґрунтовно дослідив взаємодію довільної кількості

високочастотних і низькочастотних хвиль, істотно уточнив критерій розпаду високочастотних хвиль, розробив теорію комбінованої параметричної нестійкості, виявив ефект спонтанного нелінійного порушення симетрії і звуження спектра при параметричній нестійкості спінових хвиль, уперше запропонував нелінійну теорію еволюції хвиль типу Бернштейна-Гріна-Крускала в пучково-плазмовій системі. Під час дослідження еволюції плазмової турбулентності, що породжується пучком із широким розподілом швидкостей, встановив істотний обмежувальний критерій придатності квазілінійного наближення і переходу слабкої турбулентності в помірну, запропонував рівняння помірної турбулентності. Його теоретичні передбачення підтверджено комп'ютерними та лабораторними експериментами.

В рамках теорії адіабатичних інваріантів розробив метод інтегральних многовидів, встановив зв'язок цих інваріантів з інтегральними інваріантами Пуанкаре-Картана. Вперше з експоненціальною точністю довів збереження ентропії систем із сильним перемішуванням, що обґрунтовує твердження про адіабатичність ентропії, яке широко використовується в термодинаміці. Описуючи динаміку збурень іоносфери, знайшов розв'язки солітонного типу, які правильно описують спостережене в межах виконання програми „Аполон-Союз” (1976) явище швидкого розповсюдження сильних збурень густини іоносфери впоперек магнітних силових ліній.

З 1980 р. Олександр Бакай працює у галузі радіаційної фізики твердого тіла і ядерної енергетики, де розвинув методи опису еволюції структури і фазового складу сплавів за умов реакторного опромінення. Вперше встановив, що властивістю структурно-фазових станів під опроміненням є наявність сильних (порівняно з термодинамічними) гетерофазних флуктуацій поблизу меж співіснування, показав, що саме ці гетерофазні флуктуації визначають механічні властивості та радіаційну стійкість. Теорія структурно-фазових перетворень під дією опромінення дає довготермінові передбачення поведінки реакторних матеріалів. Керує програмами розробки і тестування в експериментах з імітаційним опроміненням мате-

ріалів для реакторів четвертого покоління. Спів-автор пропозицій НАН України щодо стратегії розвитку ядерної енергетики в Україні.

Значний внесок зробив О. Бакай у фізику перехолоджених рідин і скла. Він сформулював полікластерну модель скла та описав мікроскопічну будову точкових і продовжених дефектів у склі. Розвинув теорію механічних, кінетичних і термодинамічних властивостей полікластерів. Описав природу низькоенергетичних збуджень, механізми дифузії та пластичної деформації аморфних твердих тіл. Розробив теорію гетерофазних станів і флуктуонну модель гетерофазних флуктуацій. Довів, що фрустрація флуктуонів визначає ширину температурного інтервалу перетворення рідини на скло і що короткосяжні об'ємні взаємодії флуктуонів можуть зумовити виникнення великомасштабних кореляцій збурень густини в рідині. Розробив теорію низькотемпературних поліаморфних переходів у склі та застосував її для опису поліаморфізму орієнтованого скла на основі фулерену.

Дослідження О. Бакая у галузі теорії полікристалічних аморфних тіл відзначені Державною премією України (1992), він є лауреатом премії ім. К. Д. Синельникова, а за дослідження в ядерній енергетиці отримав премію О. І. Лейпунського (2008). Ювіляр — член секції Комітету з Державних премій України, член спеціалізованих та проблемних рад, член редколегій таких наукових журналів, як „Журнал фізичних досліджень”, „Металлофізика и новейшие технологии”, „Питання атомної науки і техніки”, „Успехи фізики металлов”, „Фізика низьких температур”, „Фізична інженерія поверхні” та ін.

Життєві уподобання, злеті і прагнення Олександра Бакая не обмежуються фізикою. Він — висококласний альпініст і водночас великий аматор мандрів рідним рівнинним краєм.

Олександр Бакай був одним із організаторів діяльності Харківського осередку НТШ, співпрацює з Фізичною комісією НТШ у Львові, публікувався у „Фізичному збірнику НТШ” („Про проблеми новітньої ядерної енергетики”, 2008).

Нових Вам висот і незабутніх зустрічей із друзями, дорогий Ювіляре!

Роман ПЛЯЦКО

23 вересня цього року відсвяткував своє 75-ліття видатний фізик-теоретик, д. чл. НТШ (від 9 березня 1995 р.), член-кореспондент НАН України, доктор фізико-математичних наук, професор Ігор Стасюк.

Народився І. Стасюк 23 вересня 1938 р. у м. Бережанах Тернопільської обл. 1954—1959 рр. навчався на фізичному факультеті Львівського

державного університету ім. І. Франка (нині — Львівський національний університет ім. І. Франка), 1959—1962 — в аспірантурі при кафедрі теоретичної фізики цього вишу під керівництвом А. Глаубермана. 1963 р. захистив кандидатську

дисертацію. У 1962—1964 рр. Ігор Стасюк працює асистентом, а 1970 р. — доцентом кафедри теорії твердого тіла ЛДУ. У 1967 р. йому присвоєно вчене звання доцента за спеціальністю „теорія твердого тіла”. З 1970 р. І. Стасюк працює доцентом кафедри теоретичної фізики ЛДУ. 1978 р. обійняв посаду старшого наукового співробітника в Інституті прикладних проблем механіки і математики АН УРСР, а 1983 р. він приєднався до невеликого на той час колективу Львівського відділення статистичної фізики Інституту теоретичної фізики АН УРСР (з 1990 р. — Інститут фізики конденсованих систем АН України), яке очолював І. Юхонський. 1985 р. захистив докторську дисертацію в ІТФ АН УРСР, 1986 р. отримав науковий ступінь доктора фізико-математичних наук зі спеціальності „теоретична і математична фізика” і очолив відділ квантової статистики Львівського відділення ІТФ АН УРСР, яким успішно керує донині. 1987 р. І. Стасюку присвоєно вчене звання

професора за спеціальністю „теоретична фізика“.

У 1995 р. Ігоря Стасюка обрано членом-кореспондентом НАН України за спеціальністю „теоретична фізика“. 1995 р. його обрано дійсним членом НТШ, а 1996 р. відзначено званням Соросівського професора.

Вчений написав чотири книжки і понад 650 наукових праць. Він нагороджений знаком „Відмінник освіти України“ (1998), Почесною грамотою Верховної Ради України (2004), відзнакою НАН України „За наукові досягнення“ (2008), орденом „За заслуги“ III ступеня (2009). Вчена рада ІТФ ім. М. М. Боголюбова НАН України присвоїла І. Стасюку звання Почесного доктора цього інституту (2011).

Крім того, ювіляр є заступником головного редактора журналу „Condensed Matter Physics“, членом редколегій „Phase Transitions“, „Журналу фізичних досліджень“ та „Фізичного збірника НТШ“, членом наукових рад „Фізика твердого тіла“ та „Фізика м'якої речовини“ НАН України, головою Секції фізики Західного наукового центру НАН та МОН України, членом Міжнародногодорадчого комітету „Домени у фероїках та мезоскопічній структури“ та членом спеціалізованих рад із захисту докторських дисертацій при ІФКС НАН України та ЛНУ.

Коло наукових зацікавлень І. Стасюка — широке. Ще в студентські роки він працював над описом багаторівневих систем та систем, що складаються з груп сильно взаємодіючих між собою частинок, з використанням оригінального методу вузлових операторів. Цей підхід у подальшому відкрив якісно нові можливості теоретичного дослідження таких об'єктів. Роботи І. Стасюка в цій галузі були пріоритетними. Розроблена ним методика є одним із варіантів формалізму операторів переходу, розвиненого пізніше Дж. Габбардом (оператори переходу відомі в літературі як оператори Габбарда). Оскільки ці оператори не підлягають стандартній статистиці Фермі чи Бозе, то квантово-польові методи, розроблені на той час, виявилися для них непридатними і постало завдання розробки нового математичного апарату. І. Стасюк спільно з П. Слободяном запропонував узагальнення теореми Віка на випадок операторів переходу і розвинув відповідну діаграмну техніку для розрахунку функцій Гріна та кореляційних функцій. Теорема Віка і діаграмна техніка для операторів переходу (Габбарда) у формулюванні І. Стасюка вважаються канонічними і включені у ряд монографій та оглядів з теорії систем із сильними електронними кореляціями. Метод вузлових операторів переходу (операторів Габбарда) широко використовували І. Стасюк і його учні не тільки під час розгляду систем із сильними електронними кореляціями (вузькозонні матеріали, домішки перехідних металів у напівпровідниках), а й під час розрахунку електронних станів сильнозв'язаних груп в іонно-ковалентних кристалах, дослідженні конфігураційних ефектів у системах із водневими зв'язками.

І. Стасюк спільно з Л. Дідухом розробив теорію кристалів з вузькими електронними зонами провідності, в яких істотну роль відіграє сильно одновузлова кореляція електронів. Встановлено умови появи феромагнетизму в полярній моделі, досліджено особливості посередньої обмінної взаємодії у вузькозонних матеріалах.

І. Стасюк також розробив мікроскопічну теорію індукованих оптичних ефектів у діелектрич-

них кристалах (електро- і п'єзооптичні ефекти, квадратичний електрооптичний ефект, електро- і п'єзогірація, магнітооптичний ефект), на основі якої описано частотну дисперсію та передбачено аномальні властивості оптичних характеристик. Розвинута теорія була застосована до опису цих ефектів у різноманітних кристалах.

1987 р. І. Стасюк разом із групою М. Плакіді з Об'єднаного інституту ядерних досліджень (м. Дубно) дослідив т. зв. кінематичний механізм надпровідності в рамках моделі Габбарда і його внесок у виникнення надпровідного стану різної симетрії. Під час розгляду діелектричної сприйнятливості ВТНП систем (спільно з А. Швайкою, О. Данилівим, К. Табунщиком) у рамках псевдоспін-електронної моделі вчений розвинув оригінальну схему узагальненого наближення хаотичних фаз для розрахунку кореляційних функцій діаграмним методом. Уперше виявлено можливість виникнення у ВТНП кристалах нестійкостей відносно флуктуацій поляризації або густини електронного заряду і, як наслідок, утворення фаз із різним типом впорядкування: сегнетоелектричним, зарядовим упорядкуванням, фазовим розшаруванням. Спільно з Т. Мисаковичем І. Стасюк дослідив поведінку сприйнятливості у надпровідному каналі для локально-ангармонічної кристалічної системи з сильними електронними кореляціями і встановив умови її розбіжності (можливість виникнення надпровідного стану в системі). Використане наближення під час отримання виразу для сприйнятливості у надпровідному каналі є аналогічним до наближення Мігдала-Еліашберга, яке застосовують для моделі Голстейна. Виявлено, що залежно від ступеня легування можливий перехід як в зарядово впорядковану фазу, так і у надпровідний стан при пониженні температури. На основі псевдоспін-електронної моделі, яка враховує скорельований протон-електронний транспорт, І. Стасюк зі Р. Стецівим провели дослідження мікроскопічних механізмів переносу заряду на водневому зв'язку в квазіодновимірних молекулярних комплексах.

Спільно з О. Величком учений провів дослідження переходу у фазу з бозе-конденсатом (БК-фазу) у ґратковому бозе-газі у випадку, коли квантові перескоки частинок відбуваються між збудженими локальними станами. В основу покладено модель Бозе-Габбарда у границі жорстких бозонів. Встановлено умови, за яких відбувається розшарування на нормальну та БК-фази. Разом із Т. Мисаковичем І. Стасюк розвинув аналітичний підхід до дослідження фазових переходів у моделі Бозе-Фермі-Габбарда з виходом для рами наближення середнього поля. Розглянуто випадок жорстких бозонів та слабого бозон-ферміонного зв'язку.

Крім того, І. Стасюк досліджував деформаційні ефекти у кристалах, динаміку та термодинаміку кристалів із сегнетоелектричними та структурними фазовими переходами, квазіодновимірні системи з водневими зв'язками, суперіонні системи тощо.

Фізична комісія НТШ і редакційна колегія „Фізичного збірника НТШ“ щиро вітають свого колегу, який від початків відновлення НТШ в Україні активно працює на благо Товариства, та бажають йому щастя, здоров'я і подальших успіхів у розвитку вітчизняної науки.

Ігор МРИГЛОД